

พระบฏเมืองสะบ้าย้อย: พุทธศิลป์บนผืนผ้า

จากพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้

Saba Yoi Phra Bodh: The Buddhist Art on Canvas
from the Southern Border Provinces

ลักษมณ บุษเรือง

Luxamun Boonrueng

ภัณฑารักษ์ชำนาญการพิเศษ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา

Curator, Senior Professional Level, Songkhla National Museum

วันที่รับบทความ : วันที่ ๑๙ สิงหาคม ๒๕๖๔

วันที่ส่งบทความที่แก้ไข : วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๖๔

วันที่ตอบรับบทความเพื่อตีพิมพ์ : วันที่ ๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๔

บทคัดย่อ

การศึกษาพระบรมจากวัดคูหา อำเภอสะบ้าย้อย จังหวัดสงขลา เป็นผลจากการปฏิบัติงานด้านโบราณวัตถุในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ตอนล่าง ซึ่งเป็นภารกิจหลักของพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา ซึ่งมีหน้าที่สำคัญในการดูแลรักษา ปกป้องสมบัติทางวัฒนธรรมที่จับต้องได้ (Intangible Culture) ในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่าง

ผลจากการศึกษาทำให้ทราบว่า รูปแบบของการสร้างงานพระบรมที่วัดคูหา สามารถแบ่งออกได้เป็น ๒ รูปแบบ และ ๒ อายุสมัย คือ รูปแบบที่ ๑ การเขียนภาพพระอดีตพุทธเจ้า ลงบนพื้นผ้าไหม ฝีมือช่างสมัยอยุธยา ตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยมีความมุ่งหมายเพื่อเป็นพุทธบูชา โดยฝีมือเชิงช่างเป็นแบบงานช่างหลวง สมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น มีความเก่าแก่มากกว่า พระบรมแบบที่ ๒ ซึ่งเขียนงานด้วยสีพูนรงค์ ลงบนผืนผ้าดิบหนา ใช้สีหลากหลาย มีการเขียนจารึกกำกับภาพ เพื่อแสดงให้เห็นว่า ช่างต้องการเขียนภาพอะไร นอกจากนี้ยังบอกวัตถุประสงค์ในการสร้างภาพ รวมทั้งผู้บริจาคทุนทรัพย์ในการสร้างงาน กำหนดอายุสมัย ในช่วงรัตนโกสินทร์ราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ด้านรูปแบบการเขียนภาพและการใช้งานในสมัยปัจจุบันแสดงให้เห็นถึงการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมออกมาในรูปแบบใหม่ ๆ ซึ่งไม่ปรากฏพบมากนักสำหรับการเขียนภาพพระอดีตพุทธเจ้า และภาพพระพุทธรูปภาพลงบนงานผืนผ้าอย่างพระบรม รวมทั้งการใช้งานในปัจจุบันที่ได้จากการสัมภาษณ์ ทำให้ทราบว่า เคยมีการนำมาใช้ประกอบประเพณี “วันว่าง” ในช่วงเทศกาลสงกรานต์ของคนในชุมชน ซึ่งแตกต่างจากพื้นที่อื่น ๆ ในประเทศที่ใช้ภาพพระบรมในประเพณีเทศน์มหาชาติ การสวดพระบาลี หรือในงานบุญออกพรรษา แม้กระทั่งในภาคใต้เองที่นิยมใช้ในประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ โดยมีประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุเมืองนครศรีธรรมราชเป็นแม่แบบ ในการใช้งานของชุมชนนี้ยังผิดแปลกออกไป แสดงให้เห็นถึงคุณค่าในเชิงศิลปกรรมและในเชิงพิธีกรรมการรับใช้สังคมที่แตกต่างจากชุมชนอื่น ๆ จึงมีคุณค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม และประเพณี ที่สมควรได้รับการอนุรักษ์ให้คงอยู่สืบไป

คำสำคัญ: พระบรม พระอดีตพุทธ รอยพระพุทธรูป โสฬสมหาสถาน

Abstract

The study of the Phra Bodh (a piece of cloth with an image of Buddha) from Khuha temple, Saba Yoi district, Songkhla province is a result from local archaeology work and the remarkable artifacts collection in the lower southern border provinces. This is the main mission of the Songkhla National Museum, the 11th Office of Fine Arts, Songkhla which has a crucial role in protecting the Intangible Culture in the lower southern region.

The result from the study revealed that the pattern of creating Phra Bodh at Khuha temple can be divided into 2 types and 2 periods; the first type, the painting of the Buddha Image on a silk background from the royal craftsmanship of the late Ayutthaya to the early Rattanakosin period which is more ancient and aimed of being a Buddhist worship. The second type, the polychromatic practice painted on the thick unbleached cloth with multicolor techniques. In addition, the inscription was written to state the goal in creating the image, including the name of funds' donor. The evidence emerged during the Rattanakosin period around the end of the 24th to the beginning of 25th Buddhist century during the reign of King Nang Klao Chao Yu Hua to the reign of King Rama VI. The contemporary writing style and its current usage reflect the creation of modern art works which does not appear to be very common for painting former Buddha and the image of the Buddha's foot prints on canvas. The current usage information obtained from the interview showed that Phra Bodh is used in the tradition of 'free days' during the Songkran festival of the community people which different from other regions in the countries that use Phra Bodh images in the tradition of Mahajati preaching, Phra Malai chanting or in the merit-making ceremony in the end of Buddhist Lent Day. Even in the south commonly used Phra Bodh in the cloth parade tradition. There is a tradition of cloth parade to the city of Nakhon Si Thammarat as a model. The unique usage of this community demonstrates the artistic and ceremonial values for social services which different from other communities. Therefore, it has historical, cultural, and traditional values that deserve preservation.

Key words: Phra Bodh former Buddha the Buddha's foot prints Solasamahacetiya

ที่มาของการค้นพบภาพพระพุทธรูป วัตถุประสงค์หา อำเภอสบไย้อย จังหวัดสงขลา¹

ภาพพระพุทธรูปทั้ง ๔ ภาพมีที่มาของการค้นพบที่น่าสนใจ สืบเนื่องจาก นางสาวรัชดาพร คณิตพันธ์ และ นางสาวกณิธรรัตน์ กุสุมภ์ ได้มีบันทึกข้อความแจ้งไปยังสำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา ให้เข้าดำเนินการตรวจสอบตามแนวปฏิบัติของกรมศิลปากร ตามพระราชบัญญัติโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปวัตถุและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๓๕ เนื่องจากทั้งสองท่านได้เดินทางไปทัศนศึกษาในพื้นที่ดังกล่าว และพบภาพพระพุทธรูปทั้ง ๔ ผืน ถูกเก็บรักษาอยู่ ณ ภูผาดีดเจ้าอาวาสวัด ซึ่งไม่ได้ใช้งานแล้ว โดยเก็บร่วมกับสิ่งของเครื่องใช้อื่น ๆ พร้อมให้ความคิดเห็นในเบื้องต้นว่า พระพุทธรูปดังกล่าวเป็นโบราณวัตถุที่มีคุณค่า เป็นงานจิตรกรรมไทยประเพณีสมัยอยุธยาตอนปลาย ภาพพระอดีตพุทธเจ้า ที่แสดงให้เห็นถึงฝีมือช่างอันงดงาม มีการเขียนสี ปิดทอง และตัดเส้นอย่างประณีต ซึ่งไม่เคยพบการสร้างงานในลักษณะเช่นนี้มาก่อน กับภาพรอยพระพุทธรูปบาท ฝีมือช่างสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งก็ไม่ค่อยได้พบมากนักในงานพุทธศิลป์ภาคใต้ จึงเห็นว่าวัตถุดังกล่าวมีคุณค่าต่อการศึกษาศิลปะทางด้านจิตรกรรมไทย การใช้สี การวางองค์ประกอบ การเล่าเรื่อง และเทคนิควิธี รวมทั้งเป็นโบราณวัตถุชิ้นสำคัญของชาติที่เป็นงานด้านศิลปวัฒนธรรม และสุมเสี่ยงต่อการสูญหาย เพราะกำลังอยู่ในกระแสการวิพากษ์วิจารณ์ของประชาชน

สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา จึงได้มอบหมายให้ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา เข้าตรวจสอบในฐานะหน่วยงานที่ดูแลเกี่ยวกับโบราณวัตถุ ในพื้นที่ ๗ จังหวัด ภาคใต้ตอนล่าง และเมื่อผู้เขียนเดินทางเข้าไปตรวจสอบแล้ว ได้กลับมาสืบค้นข้อมูลยิ่งทำให้เกิดความสนใจมากยิ่งขึ้น เมื่อพบว่า ภาพพระพุทธรูปทั้ง ๔ ผืนนี้เคยปรากฏเป็นข่าว เมื่อประมาณต้นเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ เนื่องจากพบว่า เมื่อวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๕๖๓ โดยผู้จัดการออนไลน์ (ออนไลน์) ได้ลงข่าวเกี่ยวกับการทวงคืนผ้าพระพุทธรูปจากอาจารย์มหาวิทยาลัยด้านศิลปะชื่อดัง ซึ่งมาขอยืมผ้าพระพุทธรูปนี้ไปศึกษาและคัดลอก แล้วไม่คืนเป็นเวลานานถึง ๕ ปี โดยตัวแทนจากสำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดสงขลา และภาคประชาชนชาวจังหวัดสงขลา ซึ่งหากไม่คืนจะได้ดำเนินการในขั้นต่อไป

¹ บทความนี้เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงานในพื้นที่ภาคใต้ตอนล่าง ในฐานะภัณฑารักษ์ของผู้เขียน ซึ่งมาปฏิบัติงานในพื้นที่ราวปลายเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๖๓ และได้เข้ามาตรวจสอบงานเก่าที่อยู่ระหว่างการดำเนินงานของหน่วยงาน พบว่า มีการรับเรื่องจากสำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา มอบหมายให้พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ สงขลา เข้าดำเนินการตรวจสอบภาพพระพุทธรูปจำนวน ๔ ผืน ณ วัดคูหา ตำบลคูหา อำเภอสบไย้อย จังหวัดสงขลา ตามบันทึกที่ นางสาวรัชดาพร คณิตพันธ์ และนางสาวกณิธรรัตน์ กุสุมภ์ แจ้งไว้ ตั้งแต่วันที่ ๑๓ สิงหาคม ๒๕๖๓ แต่ทางหน่วยงานยังไม่ได้ดำเนินการ จึงได้กำหนดลงพื้นที่เพื่อตรวจสอบเมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๖๓ จนนำไปสู่การค้นพบหลักฐานทางพุทธศิลป์ภาคใต้ที่น่าสนใจ ซึ่งเป็นรูปแบบงานศิลปกรรมที่พบเห็นได้ไม่มากนักในพื้นที่ภาคใต้ โดยเฉพาะในเขตภาคใต้ตอนล่าง อาทิ จังหวัดสงขลา ยะลา ปัตตานี นราธิวาส และสตูล จึงทำให้ต้องกลับมาศึกษาเพิ่มเติม และนำไปสู่การเรียบเรียงเป็นบทความในครั้งนี้

ดังนั้น การที่สำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา ได้รับแจ้งเรื่องให้ไปตรวจสอบในช่วงเวลาวันที่ ๑๓ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๓ ย่อมแสดงให้เห็นว่า วัตถุดังกล่าวเพิ่งได้ค้นมาสู่พื้นที่

การตรวจสอบพระพุทธรูป วัดคูหา อำเภอสบ้าย้อย จังหวัดสงขลา

เจ้าหน้าที่จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา และสำนักศิลปากรที่ ๑๑ สงขลา ประกอบด้วย ภัณฑารักษ์ นักวิชาการช่างศิลป์ และเจ้าหน้าที่บันทึกข้อมูล ได้เข้าไปดำเนินการสำรวจและตรวจสอบผ้าพระพุทธรูป วัดคูหา อำเภอสบ้าย้อย จังหวัดสงขลา เมื่อวันที่ ๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๔ ซึ่งมีผลการดำเนินงาน ดังนี้

ภาพที่ ๑: พระพุทธรูปจากสบ้าย้อยที่เผยแพร่ในเว็บไซต์ผู้จัดการออนไลน์
ก่อนการลงพื้นที่สำรวจของคณะผู้ศึกษา
ที่มา: (ผู้จัดการออนไลน์, ๒๕๖๓)

๑. ตำแหน่งที่ตั้ง

ผ้าพระบฏทั้ง ๔ ผืน ได้ถูกเก็บรักษาไว้ ณ ชั้นบนของศูนย์การศึกษาพระปริยัติธรรม วัดคูหา หมู่ที่ ๔ ตำบลคูหา อำเภอสบไย้อย จังหวัดสงขลา

๒. ผู้ดูแล พระครูสุนทรธรรมานุกิจ เจ้าคณะอำเภอสบไย้อย เจ้าอาวาสวัดคูหา

๓. ลักษณะวัตถุ แบ่งออกเป็น ๔ ผืน ถูกเก็บรักษาเป็นอย่างดี โดยรองด้วยผ้าดิบและม้วนเก็บรักษาแบบคว่ำหน้า เพื่อป้องกันไม่ให้สีแตกหรือหลุดร่อน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๓.๑ ผืนที่ ๑ เป็นผ้าพระบฏทำมาจากผ้าไหม ทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง ๑๒๔ เซนติเมตร ยาว ๓๐๖ เซนติเมตร เขียนลายลงบนผ้าไหมสีดำ ปลายทั้งสองข้างเย็บเป็นปlok เพื่อสอดไม้เหลาอะโอน² สำหรับม้วนเก็บ หรือแขวนห้อยเมื่อคล้อยออก เขียนด้วยสีฝุ่น ประกอบด้วย สีแดงชาด สีขาว สีทอง สีเทา สีคราม และสีเขียว ลักษณะเป็นการเขียนภาพในแนวตั้ง ใช้เส้นแถบสีทองเป็นเส้นกั้นแบ่งภาพแต่ละภาพ และเป็นเส้นขอบภาพ โดยแบ่งภาพออกเป็น ๒ เรื่องราว ภายในกรอบสี่เหลี่ยมย่อย ๆ จำนวน ๘ ชั้น ได้แก่ ภาพพระอิตตพุทธเจ้า จำนวน ๒๘ พระองค์ ประทับนั่งเรียงรายกันในแถวแนว จำนวน ๖ ชั้น นับจากด้านบน ชั้นที่ ๑ - ชั้นที่ ๔ มีภาพพระอิตตพุทธเจ้า ชั้นละ ๕ พระองค์ แวดล้อมด้วยพระสาวกชายชวา ชั้นที่ ๕ และชั้นที่ ๖ มีภาพพระอิตตพุทธเจ้า ชั้นละ ๔ พระองค์ แวดล้อมด้วยพระสาวกชายชวา เช่นกัน ส่วนชั้นที่ ๗ และชั้นที่ ๘ ด้านล่าง แสดงภาพเล่าเรื่องในชาดก

ในส่วนของภาพพระอิตตพุทธเจ้า พื้นหลังเป็นสีแดง เขียนภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางมารวิชัยบนฐานสิงห์ มีผ้าทิพย์ประดับอยู่เบื้องหน้า ภายในซุ้มเรือนแก้ว ถัดขึ้นไปประดับด้วยพุ่มพระศรีมหาโพธิ์ พระพักตร์เรียวยาว พระนลาฏกว้าง พระหนุเสียม พระนาสิก และพระโอษฐ์ใหญ่ มีอุษณิษะเป็นมุนมวณผมขนาดใหญ่ เหนือขึ้นไปเป็นรัศมีทรงเปลว พระอิตตพุทธเจ้ามีพระวรกายเพรียวบาง ครองจีวรห่มเฉียงสีแดงกลักไม้ จีวรทำเป็นริ้ว มีชายสังฆาฎยาวจรดพระนาภี เบื้องซ้ายและขวาของพระอิตตพุทธเจ้า แวดล้อมด้วยพระสาวกอยู่ในท่าประคองอัญชลี ภายใต้ซุ้มเรือนแก้วยอดแหลม เอียงกายและบ่ายหน้าเข้าหาพระพุทธรองค์

² ไม้เหลาอะโอน เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งในตระกูลปาล์ม ลักษณะคล้ายต้นหมาก แต่ขึ้นเป็นกอ พบได้ในเขตภาคกลาง ภาคตะวันออก และภาคใต้ มีสองสายพันธุ์หลัก ได้แก่ เหลาอะโอนเขา และเหลาอะโอนทุ่ง โดยทั่วไปที่ชาวใต้จะนำมาใช้ประโยชน์จะเป็นต้นเหลาอะโอนทุ่ง ในภาษาไทยถิ่นใต้บางที่เรียก ต้นเหลาโอน ภาษามลายู เรียกว่า นิบง ชาวไทยในภาคใต้นิยมนำลำต้นมาใช้ประโยชน์ในการทำเสาและรอ (เชือกไม้หรือคันทันกลึงฟ้งริมน้ำ) กาบ นำมาใช้ในงานหัตถกรรมจักสาน หรือทำเป็นเสันทอก สำหรับผูกหรือมัด และในประเพณีตั้งเสาชิงเปรตในงานสารทเดือนสิบ ส่วนในบทความนี้พบว่า นำมาใช้ในการขึงผ้าพระบฏเพื่อแขวน และเพื่อความสะดวกในการม้วนเก็บ

ชั้นที่ ๗ เขียนภาพเล่าเรื่องรูปบุคคล จำนวน ๒ ภาพ ชาย - ขวาลักษณะเป็นภาพเล่าเรื่องสองเหตุการณ์ โดยใช้แถบเส้นสีเทาเป็นเส้นแบ่งกันฉาก ภาพด้านซ้าย มีพื้นหลังเป็นสีเทาอมคราม แสดงภาพบุคคล ๔ คน อยู่ในอาการปฏิกิริยาต่าง ๆ ประกอบด้วย ภาพบุคคลอยู่ในอาการปรณนิบัติพิศวี ผิวกายสีขาวยู่ภายใต้ทิวรั้ว ถือพัดโบก มีลายกนกอยู่บนผืนพัดและธง และภาพบุคคลด้านหน้าสวมเครื่องทรงอย่างกษัตริย์หรือเทวดาประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะอยู่ภายใต้ฉัตรซ้อนชั้น เบื้องหลังมีลายดอกไม้สีกลีบโปรยตกลงมาจากพาคฟ้า ด้านขวามือสุดของภาพ เป็นภาพบุคคลผิวกายสีเหลืองกำลังยกพานพุ่มไว้เหนือศีรษะ ส่วนทางด้านซ้ายสุดของภาพ เป็นภาพบุคคลนั่งหมกมุ่นด้วยผ้าขาว นั่งพับเท้าลักษณะคล้ายท่าเทพบุตรหรือเทพธิดา มือถือพัดใบตาลอยู่ในลักษณะกำลังสนทนากับบุคคลที่สวมเครื่องทรงกษัตริย์ พื้นหลังเป็นสีแดง เพื่อแบ่งภาพย่อยออกจากภาพหลักซึ่งมีพื้นหลังสีเทา

ภาพด้านขวา แสดงภาพเล่าเรื่อง เป็นภาพบุคคล ๒ คน อยู่ทางด้านขวา บุคคลหนึ่งซึ่งมือไปทางด้านซ้าย อีกคนหนึ่งเอามือป้องกัน ส่วนทางด้านซ้ายของภาพ ประกอบด้วยภาพบุคคลอยู่ในอาการนั่งชันเข่า มือขวาทือกิ่งไม้ หันหน้าเข้าหากัน ภูหรือพญานาคขนาดใหญ่เลื้อยพันหลักหินหรือภูเขาสีเทาแกนน้ำตาล ด้านหลังประกอบด้วยต้นไม้หลายต้น มีลักษณะใบไม้เป็นพุ่มใหญ่ เขียนลายเส้นบนใบไม้เล็ก ๆ อยู่ภายในประกอบด้วยสัตว์น้อยใหญ่อยู่เบื้องหลัง มีพื้นหลังเป็นสีเหลือง

ชั้นที่ ๘ ล่างสุด เขียนภาพเล่าเรื่องรูปบุคคล จำนวน ๒ ภาพ ชาย - ขวาลักษณะเป็นภาพเล่าเรื่องสองเหตุการณ์ โดยใช้แถบเส้นสีเทาเป็นเส้นแบ่งกันฉาก ภาพด้านซ้ายแสดงภาพเล่าเรื่องอันเป็นเอกลักษณ์สามารถตีความได้ว่า เป็นภาพเล่าเรื่องในมหาชาติชาดกหรือมหาเวสสันดรชาดก กัณฑ์กุมารตอนที่พระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชูชก พระเวสสันดรมีพระวรกายสีขาว สวมเครื่องทรงแบบนักบวชหรือดาบส ประทับอยู่ในอาศรม พระวรกายอยู่ภายใต้ร่มเรือนแก้ว พระหัตถ์ซ้ายถือคนโท แสดงอาการกำลังหลั่งน้ำ เบื้องหน้าเป็นภาพบุคคลสูงอายุ ลักษณะเป็นพราหมณ์เฒ่าหรือชูชก อยู่ในอาการหมอบ มือทั้งสองข้างยื่นออกมาเบื้องหน้า ส่วนทางด้านซ้ายสุด เป็นภาพนักบวชน้อย ๒ คน แต่ภาพเลอะเลือนไป ๑ คน เห็นชัดเพียงคนเดียว ลักษณะผ้านุ่งแบบนักบวช เก้าอี้มรดมวยไว้ข้างบนกลางศีรษะ อยู่ภายในอาคารมีหลังคาคลุมแยกออกมาต่างหาก จากภาพเบื้องหน้าสันนิษฐานว่า เป็นภาพกัณหาและชาลี

ภาพด้านขวาแสดงภาพเล่าเรื่อง โดยแยกออกเป็น ๒ ส่วนย่อย คือ ภาพย่อยด้านซ้ายเป็นภาพสตรียืนถือคานหาบ หันหน้าไปทางซ้าย สวมเครื่องทรงสีขาว เบื้องหน้ามีราชสีห์และเสือหันหน้าประชันกัน แวดล้อมไปด้วยภาพป่าไม้และสัตว์น้อยใหญ่ ส่วนภาพย่อยด้านขวา ประกอบด้วยบุคคล ๒ คน บุคคลหนึ่งเป็นนักบวช ยืนหันหน้าไปทางบ่อน้ำด้านขวา มือซ้ายยื่นไปเบื้องหน้า หายมือขึ้นในลักษณะคล้ายท่าประทานพร อีกบุคคลหนึ่งเป็นภาพชายแก่ นั่งประนมมือ แหงนหน้าขึ้นหาภาพบุคคลประธาน แวดล้อมด้วยภาพภูเขาและป่าไม้

โบราณวัตถุยังอยู่ในสภาพเกือบสมบูรณ์ มีรอยพับ สีร่อนหลุดเล็กน้อยที่บริเวณขอบผ้าด้านบนและด้านล่าง

ภาพที่ ๒: พระบฏผืนที่ ๑ แสดงภาพพระอติตพุทธเจ้า และภาพเล่าเรื่องชาดกในพุทธศาสนา

๓.๒ ผืนที่ ๒ เป็นผ้าพระภฏทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า สภาพค่อนข้างสมบูรณ์ มีรอยชำรุดที่ขอบผ้า ซึ่งถูกแมลงกัดขาด มีขนาดกว้าง ๑๐๘ เซนติเมตร ยาว ๓๐๒ เซนติเมตร เขียนลายบนผ้าดิบเนื้อหนา ปลายทั้งสองข้างเย็บเป็นปलอก เพื่อสอดไม้เหลาชะโงนสำหรับมัดเก็บหรือแขวนห้อยเมื่อคล้อก เขียนด้วยสีฝุ่น ประกอบด้วย สีฟ้าคราม สีขาว สีแดง สีทอง สีเหลือง สีเขียว และสีน้ำตาลเข้ม ลักษณะเป็นการเขียนภาพในแนวตั้ง แบ่งภาพออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนหลักหรือส่วนประธาน และส่วนล่าง โดยใช้แนวขอบพระพุทธรบาท ซึ่งเป็นภาพตรงกลางเป็นหลัก ใช้เส้นสีเทาเป็นตัวแบ่งกั้นฉาก ประกอบด้วย ภาพรอยพระพุทธรบาท อยู่กึ่งกลางภาพ ตอนบนเป็นภาพภาชี นักสิทธิ์ หรือเทวดาอยู่ในท่าเหาะเหินดินอากาศ ตอนล่างเป็นภาพพระพุทธรเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ พร้อมด้วยพระอินทร์และเหล่าบริวาร ที่ขอบผ้าเขียนลายก่อนต่อดอกในกรอบสีเหลือง

ลักษณะภาพประธาน ตรงกลางเป็นภาพรอยพระพุทธรบาท ลงสีพื้นหลังเป็นสีฟ้าคราม เขียนตัดขอบด้วยลายเส้นสีเหลือง ขอบด้านนอกเป็นลายกลีบบัวซ้อนชั้น ส่วนบนสุดเป็นนิ้วพระบาท ๓ รอย เขียนลายเส้นด้วยสีทอง ตัดเส้นด้วยสีดำ ส่วนกลางผ้าพระบาท เขียนลายดอกไม้สีทองแทนลายธรรมจักร ตรงกึ่งกลางพระบาท ส่วนที่เหลือเป็นกรอบสี่เหลี่ยมสีแดง เขียนลายเครือเถาประดับอยู่ทั้งสี่มุม บริเวณผ้าพระบาท ส่วนที่เหลือเขียนลายมงคล ๑๐๘ ประการ อยู่ในชายตารางสีทอง โดยแบ่งวัตถุสิ่งของได้เป็น ๓ ประเภท คือ ตอนบนเป็นลายปราสาท ตอนกลางส่วนใหญ่เป็นลายรูปสัตว์มงคล ภาพบุคคล และภาพปราสาท ส่วนตอนล่างส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งของมงคล และลายสัตว์มงคล บริเวณสันพระบาททำเป็นเส้นโค้งเรียงกัน ๔ เส้น

เหนือรอยพระพุทธรบาทขึ้นไป เขียนภาพหมู่เทวดา นางฟ้า ภาชี และนักสิทธิ์ ผิวกายสีขาว อยู่ในอิริยาบถเหาะเหินดินอากาศ โนมตัวลงมานอนน้อมต่อรอยพระพุทธรบาทเบื้องล่าง ในท่าประนมมือและถือดอกบัวบูชา ส่วนด้านล่างของรอยพระพุทธรบาทแต่ยังอยู่เหนือเส้นสีเทา ปรากฏภาพบุคคล ๖ คน เป็นภาพชาวบ้านประนมมือแสดงอาการคารวะ นมัสการรอยพระพุทธรบาทเบื้องบน โดยผินหน้าขึ้นด้านบน ถัดลงมาจากรอยพระพุทธรบาท แบ่งฉากด้วยลายเส้นสีเทาสีแดง ด้านล่างเส้นสีเทาเขียนภาพพระพุทธรเจ้าอยู่กึ่งกลางของภาพ ประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิบนฐานบัวคว่ำบัวหงาย มีฉัพพรรณรังสีแผ่รอบพระวรกาย พื้นหลังสีดำ เขียนลายกนกเปลวด้วยสีแดง สีเขียวเข้มและสีน้ำเงิน พระพุทธรองค์มีพระวรกายเพรียวบาง ครองจีวรห่อเฉียง สีแดงกลักไม้ พระพักตร์เรียวยาว พระนลาฏกว้าง พระหนุเสี่ยม พระนาสิก และพระโอษฐ์ใหญ่ เปลวพระรัศมีเล็กแหลม เบื้องหน้าพระพุทธรองค์ เขียนภาพเชิงเทียน เครื่องบูชา และดอกบัวบานสามดอก ซึ่งมีสีสันต่างกัน ด้านซ้ายและด้านขวาของเครื่องบูชา เขียนภาพพระอินทร์ สีเขียว และเหล่าบริวารเป็นเทวดา นางฟ้า นุ่งผ้าหลากสี ผ้านุ่งเป็นลายดอกไม้ นุ่งประนมมือแสดงความเคารพต่อพระพุทธรองค์

ภาพที่ ๓: พระบฏผืนที่ ๒ แสดงภาพรอยพระพุทธรูป

๓.๓ ผืนที่ ๓ เป็นผ้าพระบฏทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีขนาดกว้าง ๑๐๑ เซนติเมตร ยาว ๓๐๓ เซนติเมตร เขียนลายบนผ้าดิบเนื้อหนา ปลายทั้งสองข้างเย็บเป็นปlok เพื่อสอดไม้เหลาชะโอน สำหรับม้วนเก็บหรือแขวนห้อยเมื่อคล้อยออก เขียนด้วยสีฝุ่น ประกอบด้วยสีฟ้าคราม สีเหลือง สีน้ำตาล สีทอง สีแดง และสีเขียว ลักษณะเป็นการเขียนภาพแนวตั้ง แบ่งภาพออกเป็น ๒ ส่วน ด้วยลายเส้นคดโค้ง ประกอบด้วย ภาพพระพุทธรูปบนพื้นหลังสีน้ำตาลอยู่ด้านบนของผืนผ้า ภาพมหาสมุทรอยู่ตอนล่างของผ้า และที่ขอบผ้า เขียนลายก้านต่อดอกในกรอบพื้นสีเหลือง

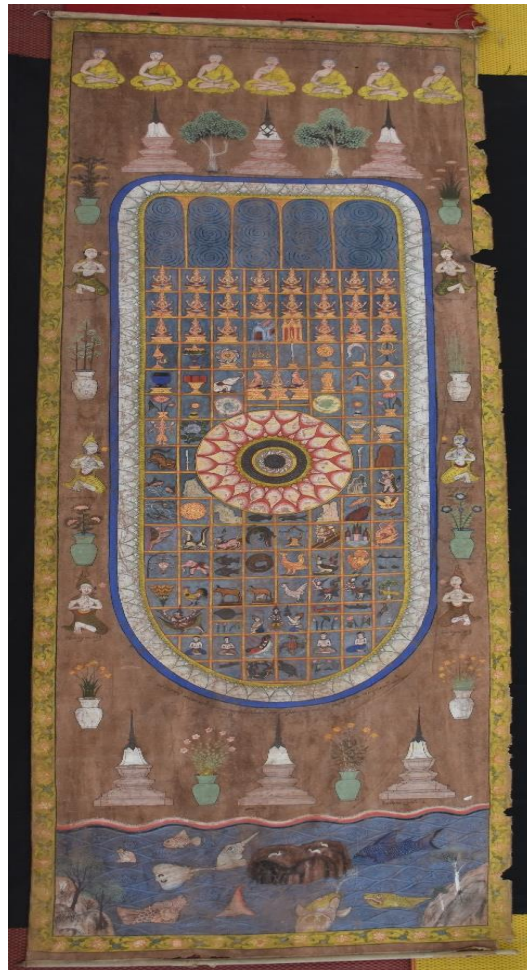
ส่วนของภาพหลัก เป็นภาพรอยพระพุทธรูป อยู่กึ่งกลางของผืนผ้า ลงสีพื้นหลังเป็นสีน้ำเงิน เขียนขอบด้วยลายกลีบบัวสีขาวซ้อนชั้น ส่วนบนสุด เป็นนิ้วพระบาท ๓ รอย ตัดด้วยเส้นสีดำ เติมสีในช่องว่างระหว่างนิ้วพระบาทด้วยสีทอง ส่วนกึ่งกลางผ้าพระบาท แสดงภาพธรรมจักร ล้อมรอบด้วยลายกลีบบัวซ้อนชั้น เขียนขอบดอกด้วยสีแดง บริเวณผ้าพระบาทส่วนที่เหลือ เป็นลายมงคล ๑๐๘ ประการ อยู่ภายในตารางสีทอง สันพระบาทไม่มีการทำเส้นโค้ง เป็นลายตารางสีเหลี่ยมลงไปจนถึงส่วนท้ายของพระบาท ภายในรอยพระบาท สามารถแบ่งภาพออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ ๓ ตอน คือ ตอนบนสุดเป็นภาพพระพรหมและปราสาท ตอนกลางของภาพส่วนใหญ่เป็นภาพสิ่งมงคล และเทวดา ส่วนตอนล่างของภาพตั้งแต่ธรรมจักรลงมา แสดงภาพสัตว์มงคล สิ่งของมงคล และภาพบุคคล

เหนือรอยพระพุทธรูปขึ้นไป แต่ยังคงอยู่ภายในส่วนของภาพหลัก ตอนบนแสดงภาพพระอรหันต์ ๗ องค์ เรียงแถวหน้าพระดาน ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ครองจีวรห่มเฉียงสีเหลือง เนื้อภาพพระอรหันต์ เขียนข้อความภาษาไทย อักษรไทย ๓ บรรทัด ได้ภาพพระอรหันต์ เขียนภาพ ๑ แถว เป็นภาพเจดีย์ทรงเครื่อง ๓ องค์ คั่นด้วยต้นโพธิ์ ภายใต้เจดีย์ และต้นโพธิ์ เขียนกำกับภาพด้วยอักษรขอม และภาษาบาลีไว้ใต้ภาพ

บริเวณด้านซ้ายและขวาของรอยพระพุทธรูป เขียนภาพนักสิทธิ์นั่งคุกเข่าหันหน้าเข้าหา รอยพระพุทธรูป และประนมมือบูชา ด้านละ ๓ ตน ในแนวตั้ง คั่นด้วยภาพแจกันดอกไม้ ภายใต้ภาพนักสิทธิ์ เขียนกำกับภาพด้วยอักษรขอม และภาษาบาลีทุกตน

ถัดลงมาด้านล่างสุดที่บริเวณใต้สันพระบาท เขียนข้อความ ๑ บรรทัด ตามรอยโค้งของสันพระบาท เป็นอักษรไทย ภาษาไทย และได้ข้อความ ปรากฏภาพเจดีย์ทรงเครื่องอีก ๓ องค์ สลับกับแจกันดอกไม้ ภายใต้เจดีย์มีอักษรขอม และภาษาบาลีเขียนกำกับภาพไว้

ตอนล่างสุดแบ่งด้วยเส้นสีเทา เขียนภาพหมู่ปลากำลังแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทร ภาพลายน้ำ เขียนเป็นลายเส้นคดโค้ง ตัดเส้นด้วยสีดำ มุมล่างด้านซ้ายและขวาแสดงภาพโขดหิน และต้นไม้ขึ้นแซมบนโขดหิน โดยใช้เส้นคดโค้งที่ล่อไปกับลายน้ำเป็นเส้นแบ่งตอน

ภาพที่ ๔: พระภุมณีสที่ ๓ แสดงภาพรอยพระพุทธรูป มีจารึกอักษรขอมและอักษรไทย กำกับ

๓.๔ ผืนที่ ๔ เป็นผ้าพระภุมณีสที่เหลื่อมผืนผ้า อยู่ในสภาพค่อนข้างสมบูรณ์ มีรอยสีร้อน และขาดบริเวณขอบผ้า ขนาดกว้าง ๑๐๙ เซนติเมตร ยาว ๒๙๔ เซนติเมตร เขียนลายบนผ้าดิบเนื้อหนา ปลายทั้งสองข้างเย็บเป็นปลอก เพื่อสอดไม้เหลาเซโอนสำหรับม้วนเก็บหรือแขวนห้อยเมื่อคลี่ออก เขียนด้วยสีฝุ่น ประกอบด้วย สีฟ้าคราม สีเหลือง สีน้ำตาล สีทอง สีแดง และสีเขียว ลักษณะเป็นการเขียนภาพในแนวตั้ง โดยแบ่งภาพออกเป็น ๒ ส่วน แบ่งฉากด้วยลายเส้นคดโค้ง ประกอบด้วย ภาพพระพุทธรูปบนพื้นหลังสีน้ำตาล รายล้อมด้วยภาพเจดีย์ และสถานที่ต่าง ๆ ๑๖ ภาพ อยู่ล้อมรอบรอยพระพุทธรูป ที่ขอบภาพเขียนลายก้าน ต่อดอกในกรอบพื้นสีเหลือง

ส่วนของพระพุทธรูปปางลงสีพื้นหลังพระพุทธรูปปางเป็นสีฟ้าคราม เขียนขอบด้วยลายกลีบบัวสีขาวซ้อนชั้น ส่วนบนสุดเป็นนิ้วพระบาท ๓ รอย ตัดเส้นด้วยเส้นสีดำ เติมสีในช่องว่างระหว่างนิ้วพระบาทด้วยสีทอง กึ่งกลางรอยพระพุทธรูป แสดงรูปธรรมจักร ล้อมรอบด้วยลายกลีบบัวซ้อนชั้น เขียนขอบดอกด้วยสีแดง ฝ่าพระบาทส่วนที่เหลือแสดงภาพมงคล ๑๐๘ ประการ อยู่ในผังตารางสี่เหลี่ยมกรอบสีทอง สันพระบาทไม่มีการทำเส้นโค้ง เป็นลายตารางสี่เหลี่ยมลงไปจนถึงส่วนท้ายของพระบาท ภายในรอยพระบาทสามารถแบ่งภาพออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ ๓ ตอน คือ ตอนบนสุดเป็นภาพพระพรหมและปราสาท ตอนกลางของภาพส่วนใหญ่จะเป็นภาพสิ่งมงคล และเทวดา ส่วนตอนล่างของภาพตั้งแต่ธรรมจักรลงมา แสดงภาพสัตว์มงคล สิ่งของมงคล และภาพบุคคล ลักษณะแบบแผนการวางภาพมงคล คล้ายกับพื้นที่ ๓

นอกขอบรอยพระพุทธรูป แวดล้อมด้วยภาพ ๑๖ ภาพ เป็นภาพเจดีย์ ๑๔ ภาพ ภาพต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๑ ต้น และภาพภูเขามอ ซึ่งเขียนภาพพระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับปางไสยาสน์อยู่ด้านบน เป็นภาพสถานที่สำคัญในเมืองลังกา (ปัจจุบันอยู่ในประเทศศรีลังกา) ๑๖ สถานที่ ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา โดยภายใต้ภาพแต่ละภาพนั้น มีอักษรขอม และภาษาบาลี รวมทั้งตัวเลขกำกับไว้ ทั้ง ๑๖ ภาพ โดยภาพหมายเลข ๑ เป็นภาพเจดีย์บริเวณมุมล่างด้านซ้ายสุด จากนั้นภาพถัดไป จะเป็นภาพด้านขวาของภาพแรก เวียนกันไปจนครบรอบพระพุทธรูป

ที่มุมซ้ายและขวาทางด้านบนของผืนผ้า แสดงภาพนักสิทธิ์อยู่ในท่าเหาะ ประนมมือถือดอกบัว แสดงการสักการบูชารอยพระพุทธรูปที่อยู่เบื้องล่าง

ตอนล่างของภาพตัดด้วยเส้นสีเทา แสดงภาพหมู่ปลาและพะยูนแหวกว่ายอยู่ในมหาสมุทร ภาพลายน้ำเขียนเป็นลายเส้นคดโค้ง ตัดเส้นด้วยสีดำ สลับด้วยภาพโชดหินกลางมหาสมุทร ใช้เส้นคดโค้งล้อไปกับเส้นของลายคลื่นน้ำเป็นเส้นสีเทาแบ่งภาพแยกออกจากภาพรอยพระพุทธรูป

ภาพที่ ๕: พระบรมผืนที่ ๔ แสดงภาพรอยพระพุทธรูป วัดล้อมด้วยโศภสมหาสถาน ๑๖

การวิเคราะห์รูปแบบทางประติมานวิทยา (Iconography) และการกำหนดอายุ

เกี่ยวกับการวิเคราะห์รูปแบบองค์ประกอบการวางภาพ การสื่อความหมาย หรือประติมานวิทยา และการกำหนดอายุ จะขออธิบายเรียงลำดับไปตามลำดับหมายเลขที่ทางพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา กำหนดให้เป็นเลขวัตถุชั่วคราว ดังนี้

๑. ภาพพระบรมผืนที่ ๑ เนื้อหาสาระของการแสดงภาพพระบรมผืนแรกนี้ เป็นการแสดงภาพพระอดีตพุทธเจ้า จำนวน ๒๘ พระองค์ มีลักษณะการแสดงภาพโดยการสร้างรูปพระพุทธรูปเจ้าเรียงแถวกันเป็นจำนวนมาก ในที่นี้ หมายถึง “พระอดีตพุทธเจ้า” คือ พระพุทธรูปเจ้าที่ตรัสรู้ในโลกมนุษย์มาแล้ว ก่อนที่พระศรีศากยมุนีโคตมพุทธเจ้า หรือพระพุทธรูปเจ้าองค์ปัจจุบัน จะตรัสรู้ (ชลดา, ๒๕๕๖: น. ๗๙) ซึ่งเป็นแนวคิดในพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท ที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ และภายหลังปรากฏในคัมภีร์โศตถกัมมทานิทาน สอดคล้องกับคติความเชื่อฝ่ายมหายานว่า ในอดีตกาลนั้นได้มีพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาตรัสรู้เป็นจำนวนมากมาย อันเปรียบได้กับเม็ดทรายในมหาสมุทรที่ จำนวนของพระอดีตพุทธเจ้าที่มีมาแล้วในอดีตนั้นก็มิมีจำนวนอันประมาณมิได้ โดยก่อนที่พระพุทธรูปเจ้าแต่ละพระองค์จะตรัสรู้นั้น ต่างก็ได้บำเพ็ญเพียรมาในอดีตชาติ เป็นสัตว์ เป็นมนุษย์ และเป็นเทวดา

จนกระทั่งเป็นพระโพธิสัตว์ ในที่สุด แม่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าศากยมนีหรือโคตรพุทธเอง ในอดีตก็ได้เสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ในสำนักของอดีตพุทธองค์ก่อนหน้ามาก่อน ตามความที่ปรากฏในคัมภีร์พุทธวงศ์ (ชลด, ๒๕๕๖: น. ๗๘) เกี่ยวกับข้อคำถามของพระสารีบุตรที่ได้ทูลถามพระพุทธองค์ถึงพุทธบารมีอันยิ่งใหญ่ที่ทรงบำเพ็ญเพียรมาในอดีตชาติ

คติเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าในอดีตนั้น มีจำนวนที่นับถือแตกต่างกันออกไป ในฝ่ายมหายานนั้น ถือว่ามีพระพุทธเจ้าในรูปของสัมโภคกาย สถิตอยู่ในพุทธเกษตรต่าง ๆ ที่อยู่ห้อมล้อมดินแดนสุขาวดีพุทธเกษตรของพระอมิตาภะยานิพุทธเจ้ามากมายจนนับไม่ถ้วน (ผาสุก, ๒๕๔๓: น. ๓๔) และมีพระพุทธเจ้าในรูปของนิรมาณายที่เคยอุบัติมาก่อนหน้าพระศากยมนีอีกมากมายเช่นเดียวกัน ส่วนฝ่ายเถรวาท ถือว่าพระพุทธเจ้าในอดีตนั้นมีมากมายเช่นเดียวกับฝ่ายมหายาน แต่จะให้ความสำคัญกับบางพระองค์เป็นพิเศษ ได้แก่ พระพุทธเจ้าพระองค์ที่มีความสัมพันธ์ในทางใดทางหนึ่งกับพระโคตมพุทธ ซึ่งเป็นพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน (ผาสุก, ๒๕๔๓: น. ๓๔) อย่างเช่น พระพุทธเจ้าในชุดปัจจุพุทธ หรือพระเจ้า ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันโธ พระโกนาคม พระกัสสปะ พระศากยมนี และพระศรีอารยเมตไตรยโพธิสัตว์ ซึ่งเสด็จอุบัติร่วมภัทรกัลป์เดียวกันหรือถ้านับพระพุทธเจ้าในจำนวนซึ่งเริ่มนับจากพระพุทธเจ้าองค์แรกของสารมณฑกัลป์ที่พระโพธิสัตว์ทรงได้รับปฐมพุทธพยากรณ์ว่า จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า จะมีทั้งสิ้น จำนวน ๒๗ พระองค์ (ชลด, ๒๕๕๖: น.๘๓) รวมกับพระองค์ด้วยก็จะเป็น ๒๘ พระองค์

คติการสร้างรูปอดีตพระพุทธเจ้านี้ พุทธศาสนิกชนชาวไทยได้รับรูปแบบมาจากพระพุทธศาสนาเถรวาทจากลังกา ซึ่งเกิดขึ้นอย่างน้อยราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ (ชลด, ๒๕๕๖: น. ๙๙) ในลุ่มน้ำเจ้าพระยา เริ่มพบครั้งแรกที่งานจิตรกรรมภายในวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี (ศักดิ์ชัย, ๒๕๕๑: น. ๒๕๘) นอกจากนี้ยังพบในพื้นที่ภาคกลางตอนบนในอาณาจักรสุโขทัย เช่น ที่วัดเจติยเจ็ดแถว เมืองศรีสัชชนาลัย (ชลด, ๒๕๕๖: น. ๘๙) ส่วนในอาณาจักรล้านนามีการค้นพบภาพลักษณะนี้อยู่บนผนังภายในห้องกรุงเจติย วัดอุโมงค์สวนพุทธธรรมเมืองเชียงใหม่ (กันต์, ๒๕๖๑: น.๗)

พระปฏิมาที่ ๑ นี้ มีการเขียนภาพอดีตพระพุทธเจ้าเรียงกันเป็นแถว นับได้จำนวน ๖ ชั้น ชั้นที่ ๑ – ๔ นับจากด้านบน มีการเขียนภาพพระอดีตพุทธเจ้า ชั้นละ ๕ พระองค์ ส่วนชั้นที่ ๕ และ ๖ มีการเขียนภาพพระอดีตพุทธเจ้าชั้นละ ๔ พระองค์ รวมเป็น ๒๘ พระองค์ แวดล้อมด้วยพระสาวกชายชวาลักษณะเช่นนี้น่าจะเป็นด้วยข้อจำกัดของลักษณะผืนผ้าที่ใช้สำหรับแขวนในแนวตั้ง ทำให้มีพื้นที่ในการเขียนจำกัด ต้องเรียงกันลงมาจากด้านบน ในจำนวน ๒๘ พระองค์นี้ สันนิษฐานว่าเป็นคติเกี่ยวกับพุทธทำนายที่พระโคตมพุทธจะได้สำเร็จเป็นสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งอดีตพระพุทธเจ้าองค์ต่าง ๆ นั้น ประกอบด้วย พระพุทธตันหงักร

พระพุทธเมธังกร พระพุทธสรณังกร พระพุทธทีปังกร พระพุทธโกณฑัญญะ พระพุทธสมังคละ พระพุทธสมณะ
พระพุทธเรวตะ พระพุทธโสภิตะ พระพุทธอนมทัสสี พระพุทธปทุมะ พระพุทธนารทะ พระพุทธปทุมตระ
พระพุทธสุเมธะ พระพุทธสุชาตะ พระพุทธปิยทัสสี พระพุทธอติทัสสี พระพุทธธรรมทัสสี พระพุทธสิทธัตถะ
พระพุทธติสสะ พระพุทธปัสสะ พระพุทธวิปัสสี พระพุทธสีขี พระพุทธเวสสภู พระพุทธกกุสันธะ พระพุทธ-
โกนาคมะ พระพุทธกัสสปะ และพระพุทธโคตรมะ (ชลดา, ๒๕๕๖: น. ๘๔ - ๘๕)

ลักษณะการวางโครงสร้างภาพของภาพพระภูผินที่ ๑ นี้ อาจทำให้สามารถกำหนดอายุได้อย่างคร่าว ๆ ว่า
มีอายุการสร้างงานมาก่อนภาพพระภูผินอื่น ๆ ในกลุ่มเดียวกัน เนื่องจากโครงสร้างของการเขียนภาพผืนที่ ๑
เป็นลักษณะการวางโครงสร้างที่เรียกว่า โทนสีแบบเอกรงค์ คือ ใช้โทนสีเดียวในการนำเสนอภาพในที่นี้ คือ สีแดง และ
ตัดด้วยสีดำและสีทองเป็นหลัก ซึ่งมีความนิยมกันมาตั้งแต่ในสมัยอยุธยา จนถึงรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ยุวดี, ๒๕๖๒:
น. ๑๑๕๖) และมีฝีมือเชิงช่างที่ละเอียดอ่อนสวยงาม นอกจากนี้ลักษณะของการสร้างงานปฏิมารูปพระพุทธเจ้า
ประทับนั่งแล้วมีชายผ้าทิพย์ ซึ่งเป็นผ้าสมมติที่มีต้นเค้ามาจากผ้านองพุทธบัลลังก์ (ศิริวัฒน์, ๒๕๕๒: น. ๘๖) และ
ชายผ้านองนั่งของสงฆ์ ซึ่งพบหลักฐานการสร้างมาตั้งแต่ศิลปะอินเดีย สมัยคันธาระ ราวพุทธศตวรรษที่ ๖ - ๙ และ
ได้พัฒนาเป็นรูปแบบศิลปะไทย ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ - ๒๐ ที่งานจิตรกรรมวัดพระศรีรัตนมหาธาตุลพบุรี
(ศิริวัฒน์, ๒๕๕๒: น. ๘๖) แต่ยังไม่ได้แพร่หลายมากนัก ต่อมาในสมัยอยุธยาพบว่ามีคามนิยมสร้างรูปผ้าทิพย์
ไว้ที่ฐานพระพุทธรูป โดยเฉพาะในช่วงอยุธยาตอนปลาย ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๒ - ๒๓ อันเนื่องมาจากพัฒนาการ
ของการสร้างพระพุทธรูปที่ทำส่วนฐานให้ยืดยาวขึ้น โดยเฉพาะตำแหน่งงานประดับฐานสิงห์ที่เพิ่มเข้ามา จึงทำให้มี
พื้นที่ว่างในการประดับผ้าทิพย์ (ศิริวัฒน์, ๒๕๕๒: น. ๘๖) และสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งรับรูปแบบจาก
สมัยอยุธยามาโดยตรง ก็ยังคงนิยมใช้ผ้าทิพย์เป็นผ้าประดับบริเวณด้านหน้าใต้ฐานพระพุทธรูปเช่นเดียวกับ
สมัยอยุธยา การพบหลักฐานการใช้ผ้าทิพย์ประดับบริเวณฐานองค์พระอดีตพุทธเจ้าในผ้าพระภูผินที่ ๑ นี้
จึงประมาณอายุของการสร้างงานชิ้นนี้ว่า มีการสร้างงานมาตั้งแต่ประมาณสมัยอยุธยาตอนปลายถึงรัตนโกสินทร์
ตอนต้น อย่างไรก็ตามความสำคัญของภาพพระภูผินนี้ ไม่ได้มีเฉพาะอายุที่เก่าแก่แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น
ลักษณะการเขียนภาพพระอดีตพุทธเจ้าลงบนผืนผ้าพระภู ซึ่งป็นลักษณะที่พบได้น้อยมากในศิลปะประเภทนี้³
ก็เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงคุณค่าที่ควรอนุรักษ์ของผ้าพระภูผินนี้อีกด้วย

³ ภาพพระภูรูปพระอดีตพุทธเจ้า เคยมีการนำออกมาจัดแสดงในนิทรรศการพิเศษเนื่องในวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๔๕ ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ เป็นภาพพระภูที่ยืมจากหอสมุดแห่งชาติ ท้าวสุกรี ไม่ทราบที่มา และภาพพระภูรูปพระพุทธรเจ้า ๕ พระองค์ จากพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ หอศิลป์ ไม่ปรากฏที่มาเช่นเดียวกัน

ในโครงภาพตอนล่างอีก ๒ ช่อง เป็นการแสดงภาพเล่าเรื่อง ชาดกในพระพุทธศาสนาอีก ๔ ภาพ ประกอบด้วย

ภาพที่ ๖: แสดงภาพเล่าเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนาที่เขียนอยู่ตอนล่างของผนัง

ภาพด้านซ้ายบน แสดงภาพบุคคล ๔ คน อยู่ในอากัปกิริยาต่าง ๆ ประกอบด้วย ภาพบุคคลอยู่ในอาการปรณิบัติพิศวี ภายสีขาว อยู่ภายใต้ทิวรัช ถือพัดโบก มีลายกนกอยู่บนผืนพัดและธง และภาพบุคคลด้านหน้าสวมเครื่องทรงอย่างกษัตริย์หรือเทวดา ประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะ อยู่ภายใต้ฉัตรซ้อนชั้น เบื้องหลังมีลายดอกไม้สีกลีบโปรยตกลงมาจากฟากฟ้า ด้านขวามือสุด แสดงภาพบุคคลผิวกายสีเหลือง กำลังยกพานพุ่มไว้เหนือศีรษะ ส่วนทางด้านซ้ายสุดของภาพ เป็นภาพบุคคลนั่งห่มกายด้วยผ้าขาว นั่งทับเท้าลักษณะคล้ายท่าเทพบุตรหรือเทพธิดา มือถือพัดใบตาล อยู่ในลักษณะกำลังสนทนากับบุคคลที่สวมเครื่องทรงกษัตริย์ พื้นหลังเป็นสีแดง เพื่อแบ่งภาพย่อยแยกออกจากภาพหลัก ซึ่งมีพื้นหลังสีเทา ลักษณะภาพเช่นนี้คล้ายกับการวางโครงเรื่องของการแสดงภาพ *พรหมนารถชาดก* หนึ่งใน ๑๐ ชาติสุดท้ายก่อนการเสด็จตรัสรู้เป็นสมเด็จเจ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของพระพุทธองค์ หรือ ทศชาติ ในตอนที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติพระพรหมนารถ เป็นเหตุการณ์ตอนที่พระโพธิสัตว์ทรงแปลงกายเป็นนักบวชหาบสาแหรกเหาะลงมายังที่ประทับของพระเจ้าอังคิตราช เพื่อทรงแสดงธรรมเรื่องบาปบุญคุณโทษ ลักษณะคล้ายใบเสมาสลักภาพเล่าเรื่องที่บ้านกุดไจ้ ตำบลหนองนาแซง อำเภอมือง จังหวัดชัยภูมิ ในสมัยต่อมาจึงนิยมวาดภาพจิตรกรรมเหตุการณ์ในชาดกตอนนี้อย่างแพร่หลาย เช่น ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดใหญ่ จังหวัดชลบุรี ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดคงคาราม จังหวัดราชบุรี ภาพจิตรกรรมฝาผนังที่วัดเครือวัลย์วรวิหาร กรุงเทพมหานคร ภาพจิตรกรรมในสมุดข่อยวัดเขายี่สาร จังหวัดสมุทรสงคราม

นอกจากนี้ยังปรากฏบนตู้พระธรรมลายรดน้ำ ที่หอพระสมุดวชิรญาณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ เป็นต้น รูปบุคคลชายชุด สันนิษฐานว่าเป็นพระพรหมนารถกำลังสนทนาธรรม หรือเทศนาธรรมให้กับพระเจ้าอังคิราข ซึ่งแสดงด้วยบุคคลที่ ๒ โดยสวมเครื่องทรงแบบกษัตริย์และนั่งอยู่ในท่ามหาราชาลีลาสนะ มีบริวารคอยปรนนิบัติอยู่ด้านหลัง

ภาพด้านขวาบน แสดงภาพเล่าเรื่องเป็นภาพบุคคล ๒ คน อยู่ทางด้านขวา บุคคลหนึ่งชี้มือไปทางด้านซ้าย อีกคนหนึ่งเอามือป้องกัน ส่วนทางด้านซ้ายของภาพ ประกอบด้วยภาพบุคคลอยู่ในอาการนั่งชันเข่า มือขวาก็ก้มไม้ หันหน้าเข้าหา หรือพญานาคขนาดใหญ่เลื้อยพันหลักหินหรือภูเขาสีเทาแกนน้ำตาล ด้านหลังประกอบด้วยต้นไม้หลายต้น มีลักษณะใบไม้เป็นพุ่มใหญ่ เขียนลายเส้นเป็นใบไม้เล็ก ๆ อยู่ภายใน ประกอบด้วยสัตว์น้อยใหญ่อยู่เบื้องหลัง มีพื้นหลังเป็นสีเหลือง

ภาพนี้สามารถอธิบายว่า เป็นภาพเล่าเรื่องชาดกในพระพุทธศาสนา เรื่อง ภูริทัตตชาดก เป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนาคราชชื่อ ภูริทัต โอรัสของท้าววธตธรรแห่งนาคพิภพ (พระชินสีห์ ชินวโร, ๒๕๕๕: น. ๘๓) วันหนึ่งภูริทัตได้ตามบิดาไปเข้าเฝ้าพระอินทร์ เมื่อเห็นทิพยวิมานก็พึงพอใจปรารถนาจะได้เป็นเช่นนั้นบ้าง จึงอธิษฐานถืออุโบสถศีลอยู่ในวังพญานาค โดยตั้งสัตยาอธิษฐานว่า หากใครปรารถนาในหนัง เอ็น กระดูก หรือเลือดเนื้อของพระองค์ ก็ทรงยินดีสละให้ทั้งสิ้น ขณะรักษาศีลก็มีนางนาคสาว ๆ มาห้อมล้อม ทำให้ไม่มีความสงบ จึงออกจากเมืองนาคไปอยู่ในป่าเมืองมนุษย์ จากนั้นมีพรานล่าเนื้อสองคนพอลูกผ่านมา จึงเข้าไปถามภูริทัตเกี่ยวกับเรื่องราวของนาค พิกพท่นตอบด้วยท่าที่เป็นมิตร และส่งสองพอลูกไปอยู่นาคพิภพ วันหนึ่งมีพราหมณ์ชื่อ อาลัมพายน มีเวทย์มนต์ในการจับงู อำนาจมนต์ช่วยให้ได้แก้ววิเศษมาจากนางนาค เดินผ่านมาเจอพรานพอลูกพรานพอลูกเห็นแก้ววิเศษจึงขอ แต่มีข้อแลกเปลี่ยน คือ ต้องบอกที่อยู่ของภูริทัตนาค พรานลูกไม่พอใจที่พอลูกบอกที่อยู่ของภูริทัตให้กับอาลัมพายน จึงหนีไปบวชเป็นฤๅษี เมื่อพรานพอลูกได้แก้ววิเศษมาแล้วกลับทำหล่นตกลงไปในนาคพิภพ พราหมณ์อาลัมพายนเมื่อได้ทราบที่อยู่ของภูริทัตแล้ว ก็เดินทางไปถึง และร่ายมนต์ใส่พญานาค พญานาคเจ็บปวดแสนสาหัส แล้วจึงจับใส่ถุงไปจัดแสดงให้ชาวเมืองดู สุทศนะพี่ชายได้แปลงกายเป็นฤๅษีและนำนาคแปลงเป็นลูกเขียด ทำทนายพราหมณ์ให้นำพญานาคมาสู้กับเขียด เขียดคายพิษ ๓ หยดลงบนมือฤๅษี ไอปิขโคณฉิวหนังของพราหมณ์ทำให้กลายเป็นโรคเรื้อน จึงยอมปล่อยพญานาค เมื่อพญานาคหลุดพ้นจึงแปลงกายเป็นมนุษย์มีเครื่องทรงงดงาม เมื่อภูริทัตหลุดพ้นจากพันธนาการแล้ว ในที่สุดก็ได้แสดงธรรมล้างมิจฉาวิฐิของเหล่าพราหมณ์ที่คิดร้ายต่อพระองค์ และกลับสู่เมืองนาครักษาศีลต่อมาจนตลอดชีวิต เป็นการแสดงศีลบริวาร

ภาพเล่าเรื่องในช่วงนี้เป็นภาพเล่าเรื่องตอนที่พราหมณ์อำมพายนัถามทางจากพราหมณ์สองพ่อลูก เพื่อไปจับพญานาคฤทธิ์ ซึ่ง เป็นภาพตอนสำคัญของชาดกตอนนี้

ภาพด้านล่าง ทั้งซ้ายและขวาของชั้นที่ ๘ หรือชั้นล่างสุด จำนวน ๒ ภาพ เป็นภาพที่แสดงลักษณะ ต่อเนื่องกัน มาจากชาดกเรื่องเดียวกัน คือ มหาชาติ หรือ มหาเวสสันดรชาดก ลักษณะเป็นภาพเล่าเรื่อง สองเหตุการณ์ โดยใช้แถบเส้นสีเทาเป็นเส้นแบ่งกันฉาก ภาพด้านซ้ายแสดงภาพเล่าเรื่องอันเป็นเอกลักษณ์ ในการแสดงภาพมหาเวสสันดรชาดก *กัณฑ์กุมาร* ตอนที่พระเวสสันดรประทานสองกุมารแก่ชูชก พระเวสสันดร มีพระวรกายสีขาว สวมเครื่องทรงแบบนักบวชหรือดาบส ประทับอยู่ภายในอาศรม พระหัตถ์ซ้ายถือคนโท แสดงอาการกำลังหลั่งน้ำ ในที่นี้เป็นการแสดงนาฏลักษณ์ หรือภาพแสดงบทบาทการมอบสิ่งของ หรือสิ่งอื่นใด ก็ตามให้กับผู้คน โดยมีคนโทเป็นสัญลักษณ์และการหลั่งน้ำเป็นการมอบหรืออุทิศให้ เบื้องหน้าชูชกอยู่ใน อาการหมอบ มือทั้งสองยื่นออกมาเบื้องหน้า เพื่อรับสิ่งของที่พระเวสสันดรพระราชทาน มีกัณหาและชาลี สองพี่น้องอยู่ด้านหลังแยกออกมาจากส่วนด้านหน้าด้วยลักษณะอาคารเครื่องไม้มุงหลังคา ส่วนภาพด้านขวา แสดงภาพเล่าเรื่อง แยกออกเป็นกัณฑ์มัทรี ซึ่งแสดงภาพเล่าเรื่องระหว่างที่พระนางมัทรีออกไปหาผลไม้ป่ามาถวาย พระเวสสันดร เหล่าเทวดาเกรงว่าพระนางเป็นตัวขัดขวางการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์จึงแปลงกายเป็น สัตว์ร้าย ในที่นี้แสดงด้วยภาพราชสีห์และเสืออยู่ทางด้านซ้ายสุดของภาพ กั้นขวางด้วยต้นไม้และ สัตว์อื่น ๆ แวดล้อม เพื่อเป็นเครื่องหมายของป่า ส่วนทางด้านขวามือ เป็นภาพเล่าเรื่องในช่วงเวลาเดียวกันกับ ตอนที่พระนางมัทรีถูกเทวดาแปลงขวางทางในเขตอาศรมนั้น กัณหาชาลีได้ใช้อุบายเดินย้อนเท้าหนีลงสระบัว แต่พระเวสสันดรก็ทรงจับพิรุณได้และเรียกให้ขึ้นมาจากสระ จะเห็นลักษณะบุคคลลงเือนอยู่ภายในสระ พระเวสสันดรอยู่ในอาการหงายมือยื่นออกไปด้านหน้า คล้ายกับท่าประทานพร ซึ่งเป็นเครื่องหมายของการมอบให้ ในลักษณะเดียวกับการหลั่งน้ำนั่นเอง ด้านหลังของพระเวสสันดร ปรากฏภาพชูชกนั่งประนมมือรับและ แหงนหน้าขึ้นไปหาพระเวสสันดรที่อยู่ด้านบน เป็นลักษณะการเขียนภาพเกินธรรมชาติ ในทำนองนาฏลักษณ์ หรือ นาฏลีลา แสดงสัญลักษณ์เพื่อการเล่าเรื่อง

ภาพเล่าเรื่องทั้งสี่ภาพ แสดงถึงบารมีของพระโพธิสัตว์ที่แสดงไว้ด้านบนว่า ประกอบไปด้วยบารมีสำคัญ ๓ ประการ ที่จะนำไปสู่การสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้า นั่นคือ อุเบกขาบารมี ศีลบารมี และทานบารมี

๒. ภาพพระบรมผืนที่ ๒ ๓ และ ๔ มีลักษณะโครงภาพที่คล้ายคลึงกัน คือ เป็นผืนผ้าขนาดยาว รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า เขียนภาพในแนวตั้ง มีภาพหลักเป็นภาพรอยพระพุทธรูปท่าก่อนข้างเต็มผืน และแบ่งพื้นที่ภาพออกเป็น ๒ ส่วน คือ ภาพส่วนเนื้อหาหลักอยู่ด้านบนและกึ่งกลางของผืนผ้า ตอนล่างใช้เส้นเส้นเทาเป็นเส้นแบ่งภาพส่วนล่างออกจากภาพหลัก

๒.๑ ภาพพระบรมผืนที่ ๒ แสดงภาพโดยแบ่งพื้นที่งานออกเป็น ๒ ส่วน คือ ส่วนหลักหรือส่วนประธาน ประกอบด้วยภาพรอยพระพุทธรูปท่าอยู่กึ่งกลางภาพ ตอนบนเป็นภาพฤาษี นักสิทธิ์ หรือเทวดา อยู่ในท่าเหาะเหินเดินอากาศ ตอนล่างเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าประทับนั่งขัดสมาธิราบ ปางสมาธิ พร้อมด้วยพระอินทร์และเหล่าบริวาร ที่ขอบผ้าเขียนลายก่อนต่อดอกในกรอบสี่เหลี่ยม

ลักษณะภาพประธาน ภาพรอยพระพุทธรูป ลงสีพื้นหลังเป็นสีฟ้าคราม เขียนตัดขอบด้วยลายเส้นสีเหลือง ขอบด้านนอกเป็นลายกลีบบัวซ้อนชั้น ส่วนบนสุดเป็นนิ้วพระบาท ๓ รอย เขียนลายเส้นด้วยสีทอง ตัดเส้นด้วยสีดำ ส่วนกลางฝ่าพระบาท เขียนลายดอกไม้สีทองแทนลายธรรมจักร ตรงกึ่งกลางพระบาท ส่วนที่เหลือเป็นกรอบสี่เหลี่ยมสีแดง เขียนลายเครือเถาประดับอยู่ทั้งสี่มุม บริเวณฝ่าพระบาทส่วนที่เหลือเขียนลายมงคล ๑๐๘ ประการ อยู่ในชายตารางสีทอง แบ่งวัตถุสิ่งของ ได้เป็น ๓ ประเภท คือ ตอนบนเป็นลายปราสาท ตอนกลางส่วนใหญ่เป็นลายรูปสัตว์มงคล ภาพบุคคล ภาพปราสาท และตอนล่าง ส่วนใหญ่เป็นสิ่งของมงคล และลายสัตว์มงคล บริเวณสันพระบาท ทำเป็นเส้นโค้งเรียงกัน ๔ เส้น

คติการสร้างรอยพระพุทธรูปเป็นที่นิยมมากในศิลปะลังกา ซึ่งส่งรูปแบบให้กับศิลปะไทย โดยเฉพาะในพื้นที่ภาคใต้ ซึ่งรับคตินิยมนี้มาโดยตรง ปรากฏพบการสร้างรอยพระพุทธรูปอยู่มากในรูปแบบประติมากรรม แต่ไม่พบบ่อยนักในการสร้างงานบนผืนผ้าอย่างพระบรม

ในคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา ได้กล่าวถึงการประทับรอยพระพุทธรูปของพระพุทธองค์ไว้ ๓ สถานที่ (จวน, ๒๕๕๘: ๔๓) คือ ๑.ที่ริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ๒. ที่ภูเขาสังขพันทรี และ ๓.บนยอดเขาสุมนภู การพบผ้าพระบรมผืนที่ ๒ ๓ และ ๔ ซึ่งมีฝีมือช่างที่มีอายุสมัยการสร้างงานใกล้เคียงกัน แตกต่างทั้งวัสดุและรูปแบบจากพระบรมผืนที่ ๑ จึงอาจอนุมานได้ว่า พระบรมทั้ง ๓ ผืนดังกล่าว สร้างขึ้นในคติความเชื่อของทางภาคใต้ที่ได้รับรูปแบบมาจากลังกาโดยเฉพาะและแตกต่างจากพระบรมที่พบในพื้นที่อื่น ๆ เช่น ทางภาคเหนือ ที่นิยมสร้างภาพประติมาเป็นภาพพระพุทธรูปเจ้าสิบโลก พระพุทธรูปปางเปิดโลก และปางลีลา รวมทั้งภาคอีสานและภาคกลางที่นิยมสร้างพระบรมในรูปแบบของภาพเล่าเรื่องในมหาชาติชาดก หรือมหาเวสสันดรชาดก ซึ่งได้พบหลักฐานสนับสนุนเพิ่มเติมแนวคิดนี้ จากภาพพระบรมผืนที่ ๔ ดังจะได้กล่าวต่อไป

รอยพระพุทธรูปในภาพพระบรมผืนที่ ๒ นี้ มีระบบการจัดวางลายมงคล ๑๐๘ ประการให้อยู่ในรูปแบบตารางเต็มฝ่าพระบาท เว้นที่ตรงกลางไว้สำหรับธรรมจักรหรือดอกบัว ลายมงคลเรียงจากแถวบนตรงพระอังคุฏ ไปตามแนวนอนจนสุดความกว้างของรอยพระพุทธรูป และไล่ลงข้างล่างลงสู่แนวสันพระบาทหรือเข้าหาจุดศูนย์กลาง เรียงลำดับหรือกลุ่ม แบ่งได้โดยสังเขปประมาณ ๓ กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ ๑ อยู่ทางตอนบน มีลักษณะภาพเป็นลายปราสาท อันหมายถึง เทวโลก สวรรค์ชั้นต่าง ๆ ส่วนตอนกลาง ส่วนใหญ่เป็นลายรูปสัตว์มงคล ภาพบุคคล ภาพปราสาท เป็นภาพแทนป่าหิมพานต์ ซึ่งอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ เป็นรอยเชื่อมต่อระหว่างสวรรค์และโลกมนุษย์ และส่วนตอนล่างสุด ส่วนใหญ่เป็นลวดลายสิ่งของอันเป็นมงคล และลายสัตว์มงคล โดยบริเวณสันพระบาท ทำเป็นเส้นโค้งเรียงกัน ๔ เส้น เพื่อสื่อความถึง พระพุทธรูปที่ประทับนี้มีการซ้อนทับกันอยู่ ๔ รอย เป็นรอยพระพุทธรูปของอดีตพระพุทธเจ้า ทั้ง ๔ พระองค์ที่อุบัติขึ้นแล้วในชุด พระปัจจุพระพุทธเจ้า

เหนือรอยพระพุทธรูปขึ้นไป เขียนภาพหมู่เทวดา นางฟ้า ฤาษี และนักสิทธิ์ ผิวกายสีขาว อยู่ในอิริยาบถเหาะเหินเดินอากาศ โนมตัวลงมานอบน้อมต่อรอยพระพุทธรูปเบื้องล่าง ในท่าประนมมือและถือดอกบัวบูชา ส่วนด้านล่างของรอยพระพุทธรูป แต่ยังอยู่เหนือเส้นสันเทหา ปรากฏภาพบุคคล ๖ คน เป็นตัวแทนของมนุษย์โลกที่น้อมนมัสการรอยพระพุทธรูปเบื้องบน โดยผืนหน้าขึ้นด้านบน

ถัดลงมาจากรอยพระพุทธรูป แบ่งฉากด้วยลายเส้นสันเทหาสีแดง ด้านล่างเส้นสันเทหา เขียนภาพพระพุทธเจ้าอยู่กึ่งกลางของภาพ เป็นการย้ำให้เห็นถึงยุคสมัยของกาลปัจจุบันที่มีพระโคตมพุทธเป็นพระพุทธเจ้า เบื้องหน้าพระพุทธองค์ เขียนภาพเชิงเทียน เครื่องบูชา อันเป็นสิ่งของสักการะที่เหล่าเทวดา นางฟ้า นำโดยพระอินทร์เป็นผู้นำถวาย และตอนหน้าสุดของชุดเครื่องบูชา แสดงภาพดอกบัวบานสามดอก ซึ่งมีสีต่างกัน แทนความหมายของอดีตพระพุทธเจ้า ๓ พระองค์ในชุด ปญฺจุพุทธเจ้า ที่ได้ดับขันธปรินิพพานไปแล้ว ได้แก่ พระกกุสันโธ พระโกนาคมะ และพระกัสสปพุทธเจ้า

ภาพที่ ๗: แสดงภาพเล่าเรื่องในพุทธประวัติรูปพระพุทธเจ้า แวดล้อมด้วยเหล่าเทวดา นางฟ้า

จากลักษณะโทนสีของภาพ ซึ่งตกแต่งโทนสีหลักด้วยสีฟ้า สีเขียว และสีเหลือง ทำให้พอจะกำหนดอายุได้คร่าว ๆ ว่า ภาพพระบฏผืนนี้มีอายุอยู่ในช่วงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔ - รัชกาลที่ ๖ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มีการพบว่า มีการนำเข้าสีจากต่างชาติ เช่น สีเขียวตั้งแซจากเมืองจีน สีเขียวและสีน้ำเงินจากตะวันตก (จารุณี อินนิธินาย และขวัญจิต เลิศศิริ, ๒๕๔๕: น. ๒๙)

๒.๒ ภาพพระบฏผืนที่ ๓ เป็นผ้าพระบฏทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้า เขียนภาพในแนวตั้ง แบ่งภาพออกเป็น ๒ ส่วน แบ่งฉากด้วยลายเส้นคดโค้ง ประกอบด้วยภาพพระพุทธรูปบาทบนพื้นหลังสีน้ำตาลอยู่ด้านบนของผืนผ้า และภาพมหาสมุทรอยู่ตอนล่างของผ้า ที่ขอบผ้าเขียนลายก้านต่อดอกในกรอบพื้นสีเหลือง

ภาพหลัก เป็นภาพรอยพระพุทธรูป อยู่กึ่งกลางของผืนผ้า ส่วนกึ่งกลางผ้าพระบาท แสดงภาพธรรมจักร ล้อมรอบด้วยลายกลีบบัวซ้อนชั้น เขียนขอบดอกด้วยสีแดง บริเวณผ้าพระบาทส่วนที่เหลือเป็นลายมงคล ๑๐๘ ประการ ลายมงคลเรียงจากแถวบนตรงพระอังคุฏ ไปตามแนวนอนจนสุดความกว้างของรอยพระพุทธรูป และไล่ลงข้างล่างลงสู่แนวสันพระบาท หรือเข้าหาจุดศูนย์กลาง เรียงลำดับหรือกลุ่ม แบ่งได้โดยสังเขปประมาณ ๓ กลุ่ม คือ ตอนบนสุด เป็นภาพพระพรหมและปราสาท แสดงสัญลักษณ์แทนรูปพรหมโลกและเทวโลก อันเป็นมงคลที่มีศักดิ์สูงสุด จึงเรียงไว้ตอนบนสุดของภาพ รองลงมาตอนกลางของภาพส่วนใหญ่เป็นภาพสิ่งมงคลและเทวดา เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ โลกมนุษย์ เขา จักรวาล และมหาสมุทร อยู่ในระดับลดหลั่นกันลงมา จนถึงส่วนกึ่งกลางของธรรมจักร และส่วนตอนล่างของภาพ ตั้งแต่ธรรมจักรลงมา แสดงภาพสัตว์มงคล สิ่งของมงคล และภาพบุคคล อันเป็นสิ่งของและบุคคลที่คู่กับตำแหน่งพระราช เช่น ม้าแก้ว รถแก้ว นางแก้ว แสดงภาพไปจนสุดพระบาท อยู่ในลักษณะตารางสี่เหลี่ยมไม่โค้งไปตามสันพระบาท

การจัดวางลายมงคลลักษณะนี้เป็นที่แพร่หลายและนิยมเป็นอย่างมากในศิลปะไทยสมัยอยุธยา ล้านนา และรัตนโกสินทร์ (วิราภรณ์, ๒๕๕๒: น. ๕๑)

เหนือรอยพระพุทธรูปขึ้นไป แต่ยังคงอยู่ภายในส่วนของภาพหลัก ตอนบนแสดงภาพพระอรหันต์ ๗ องค์ เรียงแถวหน้าพระดาน ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ครองจีวรห่มเฉียง เหนือภาพพระอรหันต์เขียนข้อความภาษาไทย อักษรไทย ๓ บรรทัด เป็นภาษาไทยโบราณถิ่นใต้ ที่ไม่เน้นความถูกต้องของอักขระวิธี แต่ใช้เสียงเป็นสำคัญ อ่านแปลความได้ว่า “ฝ่าพระบาท และพระอรหันต์ และ พระเจดีย์ มหาโพธิ์ และ เครื่องสักการะทั้งหลาย ข้าพระเจ้าได้เขียนเสร็จลงในวันดับ เดือน ๘ วันจันทร์ ปีเมียว พระศาสนาล่วงแล้วได้ ๒๔๖๑ ข้าพระเจ้าแลหมื่นญาติทั้งหลาย ที่ได้โมทนาสร้างพระบาทไว้นี้ ขอให้พ้นทุกข์ สำเร็จทุก ให้ได้ส่วย

ความรื่นรมย์ตั้งแต่ปัจจุบันแลอนาคตกรรมเข้าสู่พระนิพพานนั้นเกิด”⁴ ตรงส่วนนี้เป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้สามารถกำหนดอายุของงานจิตรกรรมบนผืนผ้านี้ได้อย่างแม่นยำว่า งานภาพพระบฏผืนนี้ รวมทั้งอาจหมายรวมถึงผืนที่ ๒ และ ๔ นั้น ได้สร้างขึ้นราว พ.ศ.๒๔๖๑ สำเร็จลงในวันแรม ๑๕ ค่ำ เดือน ๘ ตรงกับวันจันทร์ ปีมะเมีย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๖ สอดคล้องกับหลักฐานจากคำบอกเล่าของท่านเจ้าอาวาสวัดเกี่ยวกับประวัติการบูรณะซ่อมแซมวัดว่า ภายในวัดมีอุโบสถเขียนงานจิตรกรรมไทยประเพณีไว้บนฝาเพดาน มีการบูรณะครั้งใหญ่ เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๕๔ ก่อนการสร้างภาพพระบฏนี้ ๗ ปี และมีลักษณะการใช้สี รวมทั้งลวดลายที่สามารถเทียบเคียงได้ว่า เป็นฝีมือช่างร่วมสมัยกัน

ภาพที่ ๘: แสดงภาพพระอรหันต์ ๗ พระองค์ และจารึกอักษรไทย ภาษาไทยเกี่ยวกับวัน เดือน ปี ที่สร้างงาน

โดยรอบพระพุทธรูปเขียนภาพพระเจดีย์ พระศรีมหาโพธิ์ นักสิทธิ์ คั่นด้วยเครื่องสักการะเป็นแจกันดอกไม้ มีอักษรขอม ภาษาบาลี และตัวเลขกำกับทั้งหมดจำนวน ๑๒ ภาพ ไม่นับรวมเครื่องสักการะ โดยลักษณะการเขียนเรียงลำดับ แต่สลับไปมา เริ่มจากภาพนักสิทธิ์มุมล่างด้านซ้าย เป็นภาพที่ ๑ ถัดลงไปเป็นภาพเจดีย์สามองค์ ตอนล่างของพระพุทธรูป เป็นภาพที่ ๒ - ๔ ถัดขึ้นมาเป็นภาพนักสิทธิ์ภาพที่ ๕ - ๗ ด้านบนเป็นพระเจดีย์อีก ๓ องค์ นับจากขวาไปซ้าย เป็นภาพที่ ๑๐ - ๑๒ โดยองค์ที่ ๑๒ อ่านได้ว่า “มหาเจดีย์ ๑๒” ถัดลงไปด้านซ้ายอีก ๒ ภาพที่เหลือเป็นภาพนักสิทธิ์ ภาพที่ ๘ และ ๙ ตามลำดับ ซึ่งผู้เขียนยังไม่ทราบความหมายที่แน่ชัดว่า ช่างผู้สร้างหรือเจ้าของผลงาน รวมทั้งเจ้าภาพผู้บริจาคต้องการสื่อความหมายใด แต่อาจหมายความว่าถึงความยินดีในการเข้าสู่พระโพธิญาณ เนื่องจากได้ภาพนักสิทธิ์ทั้ง ๖ องค์นั้น มีข้อความกำกับแบบ

⁴ อ่านโดย ถังขมณ บัญเรื่อง วันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๕๖๔ เพื่อประกอบการเสวนาโครงการสืบสานอัตลักษณ์เมืองสงขลาเนื่องในวันสงขลา ๒๕๖๔ จัดโดย วัฒนธรรมจังหวัดสงขลา ณ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ สงขลา

ไม่เฉพาะเจาะจงว่า “พระปัจเจกโพธิ” ส่วนภาพพระเจดีย์ทั้ง ๖ องค์นั้น ผู้เขียนสามารถอ่านได้เพียงองค์เดียว ดังได้กล่าวมาแล้ว

ถัดลงมาด้านล่างสุดที่บริเวณใต้สันพระบาท เขียนข้อความ ๑ บรรทัด ตามรอยโค้งของสันพระบาท เป็นอักษรไทย ภาษาไทย และได้ข้อความ เป็นข้อความสำคัญที่แสดงถึงเจ้าศรัทธาหรือผู้บริจาคเงินในการสร้าง รวมทั้งชื่อของช่างผู้ผลิตงาน ความว่า “ฝ่าพระบาทนี้ นายพรหม นางชีวะชุม พร้อมด้วยหมู่ญาติทั้งหลาย ได้คิดสร้างในพระศาสนา นายณอ ผู้เขียน ขอให้ลู่อังความปรารถนาเถิด”

ภาพที่ ๙: แสดงภาพจารึกอักษรไทย ภาษาไทย ใต้พระพุทธรูปเกี่ยวกับนามผู้สร้าง

๒.๓ ภาพพระภูผินที่ ๔ เป็นผ้าพระภูผาทรงสีเหลี่ยมผืนผ้า เขียนด้วยสีฝุ่น ลักษณะเป็นการเขียนภาพในแนวตั้ง แบ่งภาพออกเป็น ๒ ส่วน แบ่งฉากด้วยลายเส้นคดโค้ง ประกอบด้วยภาพพระพุทธรูปบนพื้นหลังสีน้ำตาล รายล้อมด้วยภาพเจดีย์และสถานที่ต่าง ๆ จำนวน ๑๖ ภาพ อยู่ล้อมรอบรอยพระพุทธรูป ที่ขอบภาพเขียนลายก้านตอดอกในกรอบพื้นสีเหลือง

ส่วนของพระพุทธรูป แสดงรูปธรรมจักรไว้กึ่งกลางภาพ ล้อมรอบด้วยลายกลีบบัวซ้อนชั้น เขียนขอบดอกด้วยสีแดง ฝ่าพระบาทส่วนที่เหลือแสดงภาพมงคล ๑๐๘ ประการ ลายมงคลเรียงจากแถวบนตรงพระอังษุ ไปตามแนวนอนจนสุดความกว้างของรอยพระพุทธรูป และไล่ลงข้างล่างลงสู่แนวสันพระบาท หรือเข้าหาจุดศูนย์กลาง เรียงลำดับหรือกลุ่ม แบ่งได้โดยสังเขปประมาณ ๓ กลุ่ม คือ ตอนบนสุด เป็นภาพพระพรหมและปราสาท แสดงสัญลักษณ์แทนรูปพรหมโลกและเทวโลกอันเป็นมงคลที่มีศักดิ์สูงสุด จึงเรียงไว้ตอนบนสุดของภาพ รองลงมาตอนกลางของภาพ ส่วนใหญ่เป็นภาพสิ่งมงคล และเทวดา เป็นสัญลักษณ์แทนเขาพระสุเมรุ โลกมนุษย์ เขา จักรวาล และมหาสมุทร อยู่ในระดับลดหลั่นกันลงมาจนถึงส่วนกึ่งกลางของธรรมจักร และ

ส่วนตอนล่างของภาพ ตั้งแต่ธรรมจักรลงมา แสดงภาพสัตว์มงคล สิ่งของมงคล และภาพบุคคล อันเป็นสิ่งของและบุคคลที่คู่กับตำแหน่งพระราช เช่น ม้าแก้ว รถแก้ว นางแก้ว แสดงภาพไปจนสุดพระบาท อยู่ในลักษณะตารางสี่เหลี่ยมไม่โค้งไปตามสันพระบาท โดยภาพรวมแล้วลักษณะแบบแผนการวางภาพมงคล คล้ายกับผืนที่ ๓ อย่างมาก

นอกขอบรอยพระพุทธรูป สิ่งสำคัญของภาพพระบรมผืนนี้ คือ คตินิยมในการแสดงภาพโสฬสมหาสถาน หรือสถานที่สำคัญในลังกาทวีป ๑๖ แห่ง แสดงด้วยภาพ ๑๖ ภาพ เป็นภาพเจดีย์ ๑๔ ภาพ ภาพต้นพระศรีมหาโพธิ์ ๑ ต้น และภาพภูเขามอ ซึ่งเขียนภาพพระพุทธรูปเจ้าเสด็จประทับปางไสยาสน์อยู่ด้านบนเป็นภาพสถานที่สำคัญในเมืองลังกา (ปัจจุบันอยู่ในประเทศศรีลังกา) จำนวน ๑๖ สถานที่ซึ่งเกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ตามหลักฐานที่ปรากฏในคัมภีร์อรรถกถา เกี่ยวกับสถานที่ซึ่งพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมาประทับตั้งแต่สมัยพุทธกาล แต่เป็นเรื่องราวที่ถูกสร้างขึ้นมาตั้งแต่ศิลปะลังกาสมัยโพลนารูวะ(दन्य प्रियाप्रेमप्रसिद्धि, ๒๕๖๒: น. ๑๐๔) โดยภายใต้ภาพแต่ละภาพนั้น มีอักษรขอม ภาษาบาลี รวมทั้งตัวเลขกำกับไว้ ทั้ง ๑๖ ภาพ โดยภาพหมายเลข ๑ เป็นภาพเจดีย์บริเวณมุมล่างด้านซ้ายสุด จากนั้นภาพถัดไป จะเป็นภาพด้านขวาของภาพแรก เวียนกันไปจนครบรอบพระพุทธรูป ประกอบด้วย

๑. มหิยังคณเจดีย์ หรือวัดมเหยงค์ ประดิษฐานพระเกศาธาตุ ซึ่งพระพุทธรูปองค์ประธานคราวเสด็จลังกาครั้งแรก

๒. นาคทীปเจดีย์ ประดิษฐานบัลลังก์แก้วของพญานาคราชซึ่งพระพุทธรูปองค์ทรงเสด็จมาห้ามศึกชิงบัลลังก์นี้

๓. แกลณียวิหาร หรือกัลยาณีสมา ประดิษฐานบัลลังก์แก้ว ซึ่งพระพุทธรูปองค์ประทับแสดงธรรมคราวเสด็จครั้งที่ ๓

๔. ศรีปาทะ หรือพระพุทธรูปเขาสุเมถุ ประดิษฐานรอบพระพุทธรูป ๑ ใน ๔ แห่งที่สำคัญของพุทธศาสนา

๕. ทิวาคูหา เป็นถ้ำที่ประทับของพระพุทธรูปเจ้าคราวเสด็จไปประทับรอยพระบาทที่ศรีปาทะ

๖. ทิฆวาปีเจดีย์ ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุ ณ จุดที่พระพุทธรูปประทับทรงฌานกับพระอรหันต์

๗. มุติยงคณเจติย์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ สร้างขึ้น ณ จุดที่พระเป็นเจ้าทรงมาน ด้านใน
ประดิษฐานพระบรมสารีธาตุ

๘. ดิสสมหารามาเจติย์ สร้างขึ้นรำลึก ณ จุดที่พระพุทธเจ้าประทับทรงมานกับพระอรหันต์
๕๐๐ รูป

๙. ชัยศรีมหาโพธิ หรือต้นพระศรีมหาโพธิ์หน่อเดิมจากพุทธคยาจากกิ่งด้านทิศใต้ ปลุกขึ้นใน
แผ่นดินพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ

๑๐. มิริสวณฺเฑียเจติย์ ประดิษฐานพระแสงหอกซึ่งบรรจุพระธาตุเอาไว้ พระเจ้าทุตฐคามินีอภัย
ทรงปักลงบนพื้น แล้วสร้างพระเจดีย์ครอบไว้

๑๑. รุวันวลีเสยเจติย์ พระเจ้าทุตฐคามินีทรงสร้างไว้ประดิษฐานกองพระบรมสารีริกธาตุ
จำนวนมาก

๑๒. มหาเสยเจติย์ สร้างขึ้น ณ จุดที่พระมหินทะเถระพบกับพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะแล้ว
ประกาศพระศาสนา ในเจดีย์มีพระธาตุอุณาโลม (ลำดับตามคัมภีร์มหาวงศ์ เจดีย์องค์นี้จะอยู่ในลำดับที่ ๑๕)

๑๓. ภูปารามเจติย์ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระธาตุกระดูกไหปลาร้า
เบื้องขวาของพระพุทธเจ้า

๑๔. อภัยคีรีวิหาร สร้างขึ้นเหนือวิหารคนนอกศาสนา ประดิษฐานพระไตรปิฎกจารึกบน
แผ่นทองคำ เพื่อประกาศความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนา

๑๕. เขตวันเจติย์ สร้างขึ้นสมัยพระเจ้ามหาเสน มาเสร็จสมัยพระเจ้าศรีเมฆวันนะ ประดิษฐาน
รัตประคดของพระพุทธเจ้า

๑๖. กิริเวหระเจติย์ ประดิษฐานพระเกศาและขรรค์ซึ่งพระมหาโพธิสัตว์ทรงใช้ตัดพระเกศา
ก่อนออกผนวชเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ผ้าพระบฏทั้งหมด ๔ ผืน สามารถกำหนดอายุด้วยวิธีการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะ เทคนิควิธีการในการใช้สี และจากข้อความในจารึก โดยแยกออกแต่ละผืน กำหนดอายุได้ ดังตารางต่อไปนี้

ลำดับผ้าพระบฏ	อายุสมัย	วิธีการกำหนดอายุ
ผืนที่ ๑ ภาพพระอดีตพุทธเจ้า และภาพเล่าเรื่องชาดกในระพุทธศาสนา	พุทธศตวรรษที่ ๒๓ – ๒๔ ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยา – รัตนโกสินทร์ตอนต้น	ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะ และเทคนิควิธีการใช้สีและวัสดุ
ผืนที่ ๒ รอยพระพุทธรูป	ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ รัชสมัย ร.๔ - ร.๖	ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะ กับผืนที่ ๓ และจิตรกรรมใน อุโบสถ
ผืนที่ ๓ รอยพระพุทธรูป	พ.ศ. ๒๔๖๑ ตรงกับรัชกาล พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๖	อ่านแปลความจากจารึกบนผืนผ้า
ผืนที่ ๔ รอยพระพุทธรูป	ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ – ต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๕ รัชสมัย ร.๔ - ร.๖	ศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบศิลปะ กับผืนที่ ๓ และจิตรกรรมใน อุโบสถ

๓. ความมุ่งหมายในการใช้งานพระบฏวัดคูหา เมืองสบบ้ายน้อย

พระบฏโดยความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๕๔ นั้น หมายถึง “ผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธรูป ใช้แขวนไว้เพื่อบูชา” ส่วนพจนานุกรม ฉบับมติชน ให้ความหมายว่า “ภาพเขียนบนแผ่นผ้าสำหรับแขวนบูชา เป็นภาพพระพุทธรูป รอยพระบาท หรือเวสสันดรชาดก” โดยมีที่มาในการสร้างงานจาก “ตำนานพระพุทธรูป” เรื่องที่พระเจ้าอชาตศัตรูทูลขอพระฉายจากพระพุทธรูปเพื่อนำมาสักการะบูชา พระพุทธรูปจึงโปรดให้พระพุทธรูปประทับอยู่บนผ้าผืนหนึ่ง และระบายด้วยสีต่าง ๆ ซึ่งคำนี้เป็นคำภาษาบาลีมาจากคำว่า “ปฏ” อ่านว่า ปะ ตะ หมายถึงผืนผ้า ในทำนองเดียวกับความหมายของคำมลายูในจังหวัดชายแดนใต้ว่า ปาเต๊ะ

การสร้างพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ในประเทศไทยว่า เกิดขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา ปรากฏในจารึกสุโขทัย หลักที่ ๑๐๖ จารึกวัดช้างล้อม พ.ศ. ๑๘๒๗ ว่า มีการสร้างพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ และพระบรมสูง ๑๔ ศอกเพื่ออุทิศผลบุญให้กับสมเด็จพระมหาธรรมราชา (ลิไท) (จารุณี อินเณฉาย และขวัญจิต เลิศศิริ, ๒๕๔๕: น. ๑๑) และในสมัยอยุธยาปรากฏในตำนานพระบรมธาตุนครศรีธรรมราช เกี่ยวกับการนำพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ไปถวายพระพุทธรูปที่เมืองลังกา (จารุณี อินเณฉาย และขวัญจิต เลิศศิริ, ๒๕๔๕: น. ๑๒) จนเกิดเป็นประเพณีในการแห่ผ้าขึ้นธาตุ ซึ่งเป็นประเพณีสำคัญของจังหวัดนครศรีธรรมราช แต่หลักฐานเหล่านี้ยังอยู่ในลักษณะของหลักฐานที่เป็นเอกสาร ส่วนหลักฐานที่เป็นวัตถุ ปรากฏชัดเจนจากโครงการโบราณคดีกุ้ยที่เก่าแก่แห่งหนึ่ง เมื่อมีการสร้างเขื่อนภูมิพล พ.ศ. ๒๕๐๓ ในพื้นที่จังหวัดตาก ต้องกักเก็บน้ำสูงขึ้นไปถึงอำเภอสอด อำเภอดอยเต่า จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีโครงการขุดค้นแหล่งโบราณคดีในพื้นที่ก่อนที่ระดับน้ำจะท่วม พบว่า ที่กรุเจดีย์วัดดอกเงิน อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ มีการพบหม้อดินเผาบรรจุพระบรมรูปพระพุทธเจ้าปางลีลาพับใส่หม้อดินไว้ อยู่ในสภาพชำรุด นักโบราณคดีสันนิษฐานว่า ชำรุดมาก่อนนำมาใส่ไว้ในกรุ กำหนดอายุจากรูปแบบเจดีย์ อายุราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ดังนั้น พระบรมมหารัชมังคลาจารย์จึงมีอายุเก่าไปกว่านั้น

เกี่ยวกับความมุ่งหมายในการสร้างพระบรมมหารัชมังคลาจารย์นั้น ทิฆัมพร ตระกูลกิตติไพศาล ได้ศึกษาและสรุปไว้ใน การค้นคว้าอิสระเรื่อง เรื่องราวและหน้าที่ของพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ในสมัยรัตนโกสินทร์ เพื่อประกอบการศึกษาในระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร สรุปความได้ว่า สำหรับหน้าที่ของพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ในปัจจุบัน เป็นเรื่องของการใช้ประกอบเกี่ยวกับประเพณีและพิธีกรรม จากเดิมพระบรมมหารัชมังคลาจารย์มีหน้าที่แทนองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพื่อเป็นพุทธบูชา เพื่ออุทิศส่วนกุศลแก่ตัวเองและผู้อุทิศ จากการจารึกชื่อบุคคลหรือวัตถุประสงค์และช่วงเวลาไว้ในภาพพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ ซึ่งทำให้ทราบว่าสร้างในช่วงเวลาใด ในปัจจุบันหน้าที่ของพระบรมมหารัชมังคลาจารย์ยังคงปรากฏพบในส่วนต่าง ๆ ของพิธีกรรม เช่น การเทศน์มหาชาติ งานบุญผะเหวด ประเพณีตานตุง คำวธธรรม ตั้งธรรมหลวง ประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ นิยมเรื่องพุทธประวัติ พิธีเช่นไหว้ผีปู่และย่าและ ในจังหวัดเชียงใหม่ มีการใช้ภาพพระบรมมหารัชมังคลาจารย์เพื่อให้สอดคล้องกับตำนาน ประเพณีการสวดพระบาลี ในพื้นที่ภาคกลางแถบจังหวัดลพบุรี สิงห์บุรี ประเพณีรับบัวโยนบัว และสวดพระคาถาพัน จังหวัดสมุทรปราการ ประเพณีตักบาตรเทโวในช่วงออกพรรษา ซึ่งเกี่ยวข้องกันกับพุทธประวัติตอนเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นิยมใช้พระบรมมหารัชมังคลาจารย์เปิดโลก และที่พบมากที่สุด คือ การใช้ภาพขาค มหาชาติ หรือมหาเวสสันดรขาค ในประเพณีเทศน์มหาชาติของชาวอีสาน และภาคกลางแถบจังหวัดราชบุรี กาญจนบุรี (ทิฆัมพร ตระกูลกิตติไพศาล, ๒๕๕๕: น. ๖๗) โดยในภาคอีสานนั้น พระบรมมหารัชมังคลาจารย์นำมาใช้ในประเพณีสำคัญช่วงเดือน ๔ (เดือนมีนาคม) คือ งานบุญผะเหวด

หรือ บุญพระเวส คือ ประเพณีการเทศน์มหาชาติ ซึ่งปรากฏอยู่ในฮีตสิบสอง⁵ ตามความเชื่อจากหนังสือมาลัยหมื่นมาลัยแสน ที่กล่าวว่า “*แม้ผู้ใดใคร่พบพระศาสนาของ พระศรีอริยเมตไตรให้เขาเหล่านั้นแต่งเครื่องบูชาสิ่งละพัน มาไปสักการบูชาพระธรรมเทศนามหา เวสสันดรชาดกแล้วจงสดับพระสัทธรรมนั้นให้จบเพียงในวาระวันเดียว*” (พงษ์พัฒน์ บุญอุ้ม, ๒๕๖๒: น. ๘) ชาวอีสานจึงนิยมทำภาพพระภูเป็นเรื่องราวในกัณฑ์ต่าง ๆ ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ตามที่ปรากฏในมหาเวสสันดรชาดก และในส่วนของประเพณีทางภาคใต้ที่เกี่ยวข้องกับพระบุญ ปรากฏอยู่ในประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุ เมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งจะทำการในวันขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ และวันขึ้น ๑๕ ค่ำเดือน ๖ คือ วันวิสาขบูชา และวันมาฆบูชา (จันทิมา, ๒๕๔๘: น. ๖) ซึ่งที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ แสดงให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่ที่หลากหลายในการใช้ภาพพระภูที่ปรากฏอยู่ในวัฒนธรรมประเพณีต่าง ๆ ของคนไทยในทุกภูมิภาค ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย

สำหรับภาพพระภูทั้ง ๔ ผืน จากวัดคูหา อำเภอสบ้าย้อย จังหวัดสงขลา ตามหลักฐานจากพระภูผืนที่ ๑ ซึ่งแสดงภาพพระอดีตพุทธเจ้านั้นแสดงให้เห็นบทบาทหน้าที่ดั้งเดิมในการสร้างว่า น่าจะสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชา ในขณะที่ภาพพระภูผืนที่ ๓ แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า จุดมุ่งหมายในการสร้าง เป็นการสร้างขึ้นเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้กับตนเองและญาติพี่น้อง ตามข้อสรุปของ ทิฆัมพร เนื่องจากพบการเขียนจารึกกำกับเกี่ยวกับผู้อุทิศ รวมทั้งชื่อผู้รับ และอานิสงส์ที่มุ่งหวังจะได้รับ แต่จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พระครูสุนทรธรรมานุกิจ อายุ ๖๖ ปี เจ้าอาวาสวัดคูหา และเจ้าคณะอำเภอสบ้าย้อย ผู้เกิดและเติบโตในพื้นที่ เล่าให้ฟังว่า ได้รับการบอกเล่าจากผู้ใหญ่สมัยเด็ก ๆ ว่า แต่ก่อนผ้าพระภูชุดนี้ จะนำมาใช้ในประเพณีวันสงกรานต์ ซึ่งในท้องถิ่นนี้เรียกกันว่า “วันว่าง” จะมีการนำผ้าพระภูชุดนี้ออกมาแขวนและชาวบ้านจะสวดเพื่อบูชากัน โดยมีบทสวดเป็นบทเฉพาะ ซึ่งปัจจุบันนี้ไม่มีผู้รู้สามารถสวดได้อีกแล้ว

บทสรุป

พระภูทั้ง ๔ ผืน จากวัดคูหา ตำบลคูหา อำเภอสบ้าย้อย จังหวัดสงขลา มิใช่เป็นเพียงโบราณวัตถุที่มีความงดงาม มีคุณค่าทางศิลปกรรมเท่านั้น แต่ภาพพระภูเหล่านี้ยังสะท้อนให้เป็นถึงประวัติศาสตร์ความเป็นมา การนับถือพระพุทธศาสนาในอดีตของคนในพื้นที่ และความเปลี่ยนแปลงไปของบทบาทหน้าที่ของพระภูในการรับใช้สังคม โดยเป็นส่วนหนึ่งของประเพณีพิธีกรรม เป็นมรดกตกทอดที่มีคุณค่า ซึ่งปัจจุบัน

⁵ ฮีตสิบสอง หมายถึงประเพณี ๑๒ เดือนที่เกี่ยวข้องกับหลักทางพุทธศาสนา ความเชื่อและการดำรงชีวิตทางเกษตรกรรมซึ่งชาวอีสานยึดถือปฏิบัติกันมาแต่โบราณ มีแนวปฏิบัติแตกต่างกันไปในแต่ละเดือนเพื่อให้เกิดสิริมงคลในการดำเนินชีวิต เรียกอย่างท้องถิ่นว่างานบุญ ชาวอีสานให้ความสำคัญและยึดถือปฏิบัติมาอย่างสม่ำเสมอ คำว่า “ฮีตสิบสอง” มาจากคำว่า “ฮีต” อันหมายถึง จารีต การปฏิบัติที่สืบทอดกันมาจนกลายเป็นประเพณี “สิบสอง” คือประเพณีที่ปฏิบัติตามเดือนทางจันทรคติทั้งสิบสองเดือน (ที่มา: ฐานข้อมูลฮีตสิบสอง คองสิบสี่ ศูนย์ศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น https://cac.kku.ac.th/heet12_kong14/main_heet12.html)

อยู่ในสภาพที่ขาดการดูแลรักษา และเสี่ยงต่อการสูญหาย ในขณะที่ความพิเศษของรูปแบบทางศิลปกรรมที่อยู่นอกเหนือจากงานพระบรมฉายาลักษณ์ที่นิยมสร้าง ยังแสดงให้เห็นถึงคุณค่าทางความคิดของคนในพื้นที่ การปรับปรุงประยุกต์ใช้เพื่อให้เข้ากับรูปแบบวิถีวัฒนธรรมภายในชุมชน บทบาทหน้าที่ซึ่งมีความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัดกับบทบาทหน้าที่การใช้งานพระบรมฉายาลักษณ์ในพื้นที่อื่น ๆ ก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำคัญและคุณค่าของพระบรมฉายาลักษณ์นี้ จึงสมควรได้มีการศึกษาและเผยแพร่ความรู้ไว้เป็นองค์ความรู้ศิลปวัฒนธรรมของพื้นที่ภาคใต้ตอนล่างต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กันต์ พูนพิพัฒน์. (๒๕๖๑). การบันทึกถ่ายภาพจิตรกรรมฝาผนังในล้านนาเพื่อการอนุรักษ์. *วารสารวิจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. ๙(๑) เดือนมกราคม – มิถุนายน ๒๕๖๑. หน้า ๑ - ๔๓.
- จวน คงแก้ว. (๒๕๕๘). *ศึกษาวิเคราะห์พุทธบาทลักษณะที่สัมพันธ์กับหลักพุทธธรรม*. วิทยานิพนธ์ ปริญญาพุทธศาสนดุสิตบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- จันทิมา ดุลย์เกรี (๒๕๕๘). *ศึกษาประเพณีแห่ผ้าขึ้นธาตุของวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ราชวรมหาวิหาร อำเภอเมืองนครศรีธรรมราช จังหวัดนครศรีธรรมราช*. วิทยานิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาไทยคดีศึกษา. สงขลา: มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- จารุณี อินเฒ่าฉาย และขวัญจิต เลิศศิริ. (๒๕๕๕). *พระบรมฉายาลักษณ์. กรุงเทพฯ: กราฟิคฟอร์แมท (ไทยแลนด์) จำกัด. กรมศิลปากรจัดพิมพ์เนื่องในพิธีเปิดนิทรรศการพิเศษวันอนุรักษ์มรดกไทย พุทธศักราช ๒๕๕๕.*
- ชลดา โกพัตตา. (๒๕๕๖). *คติความเชื่อพระอดีตพุทธเจ้าในสังคมไทยพุทธศตวรรษที่ ๒๐ -๒๕*. *วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์*. ๓๓(๑) มกราคม – มิถุนายน ๒๕๕๖. หน้า ๗๗ - ๑๐๓.
- ชินาธิ ชินวโร(เพชรพิทักษ์), พระ. (๒๕๕๕). *การบำเพ็ญศีลบารมีในพระพุทธศาสนาเถรวาท : กรณีศึกษาพระภิกษุที่ตติยาค. วิทยานิพนธ์ปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา. พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.*
- ดนัย ปรีชาเพิ่มประสิทธิ์. (๒๕๖๒). *โสฬสมหาเจดีย์กับการโยกย้ายอัฐิอันรุ่งเรือง . วารสารมนุษยศาสตร์ปริทรรศน์. คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ๔๑(๑). หน้า ๑๐๔ - ๑๑๔.*
- ทิมมพร ตรีกุลกิตติไพศาล. (๒๕๕๕). *เรื่องราวและหน้าที่ของพระบรมฉายาลักษณ์ในสมัยรัตนโกสินทร์ . การค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.*

ปรมินท์ จารุวรรณ. (๒๕๕๕). พระบฏ : พลวัตของการใช้งานพุทธศิลป์เรื่องเวสสันดรในชุมชนหนองขาว จังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยและอนุรักษ์พระบฏเรื่องเวสสันดรในฐานะพุทธศิลป์พื้นบ้าน กลุ่มวิจัยพุทธศาสนาในภาษาและวรรณกรรมโลก โครงการในแผนพัฒนาวิชาการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ผาสุข อินทรารุท. (๒๕๔๓). พุทธปฏิมาฝ่ายมหายาน. กรุงเทพฯ: อักษรสมัย.

ผู้จัดการออนไลน์. (๒๕๖๓). สมบัติชาติ! วัฒนธรรม จ.สงขลาทวง “ผ้าพระบฏ” จากอาจารย์มหาวิทยาลัยดัง หลังยืมไปนานถึง 5 ปีไม่ยอมคืน. สืบค้นจาก <https://mgronline.com/south/detail/9630000080608>

พงษ์พัฒน์ บุญอ้อม. (๒๕๖๒). พระบฏอีสานพระเจ้าเลียบโลก. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาทัศนศิลป์. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

มติชน, สำนักพิมพ์. (๒๕๔๗). พจนานุกรมฉบับมติชน. กรุงเทพฯ: มติชน.

ยุวดี พรธาราชพงศ์. (๒๕๖๒). มิติทางวัฒนธรรมสื่อนิจิตรกรรมไทยสู่จินตนาการการออกแบบตามศรัทธา. วารสารวาริเดียน มหาวิทยาลัยศิลปากร. ๑๒(๓) เดือนพฤษภาคม – มิถุนายน ๒๕๖๒. หน้า ๑๑๕๖ - ๑๑๗๙.

วิบูลย์ ลี้สุวรรณ. (๒๕๖๗). พระบฏ : จิตรกรรมไทยที่ถูกลืม. วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. มปป. (ธันวาคม ๒๕๖๖ - พฤษภาคม ๒๕๖๗). หน้า ๑๓๗ - ๑๔๕.

วิราภรณ์ สุทธิปฐมพงศ์. (๒๕๕๒). ประเด็นใหม่: ระบบการวางลายมงคลบนรอยพระพุทธรูปในประเทศไทย ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔. การค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (๒๕๕๑). งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ. กรุงเทพฯ: มติชน.

ศิริวัฒน์ คงสวัสดิ์. (๒๕๕๒). ลวดลายประดับผ้าทิพย์สมัยอยุธยาตอนปลาย. การค้นคว้าอิสระ ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๑๕). สมบัติศิลปะจากบริเวณเขื่อนภูมิพล. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

ศิลปากร, กรม. (๒๕๒๗). พระบฏและสมุดภาพไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.

สำนักวัฒนธรรม ฝ่ายศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยขอนแก่น. (๒๕๖๔). ฮีตสิบสอง. สืบค้นจาก https://cac.kku.ac.th/heet12_kong14/main_heet12.html

อำพล คมขำ. (๒๕๔๘). แนวคิดที่เหมือน คล้าย และแตกต่าง ของรอยพระพุทธรูปในงานจิตรกรรมฝาผนังกับงานประติมากรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย. สารนิพนธ์ ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศิลปากร.